

Rimski književni izvori o Britaniji i Irskoj

Grković, Ante

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:817517>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-25**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju

Diplomski sveučilišni studij latinskog jezika i rimske književnosti (dvopredmetni); smjer:
nastavnički

Ante Grković

Rimski književni izvori o Britaniji i Irskoj

Diplomski rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju

Diplomski sveučilišni studij latinskog jezika i rimske književnosti (dvopredmetni); smjer: nastavnički

Rimski književni izvori o Britaniji i Irskoj

Diplomski rad

Student/ica:

Ante Grković

Mentor/ica:

izv. prof. dr. sc. Milenko Lončar

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ante Grković**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Rimski književni izvori o Britaniji i Irskoj** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 31. listopada 2018.

SAŽETAK

Tema ovog rada je „Rimski književni izvori o Britaniji i Irskoj“. On je podijeljen u četiri dijela. Ti su dijelovi redom: geografija, priroda, etnografija i politička povijest. U poglavlju o geografiji riječ je o geografskom smještaju otoka, klimi i o tome kako su Rimljani doživljavali udaljenost Britanije od Rima. U poglavlju o prirodi riječ je o rijekama, planinama, prirodnim pojavama, flori, fauni i prirodnim bogatstvima govori se o biljkama, životinjama i rudama. Što se tiče etnografije, spominje se smještaj i podrijetlo ondašnjih stanovnika, njihov izgled, prehrana, vjerovanja i obredi, karakter, odnos prema Rimljanima i ratovanju. Politička povijest otoka podrazumijeva uglavnom rimsko osvajanje Britanije te upravljanje njome.

Ključni pojmovi:

antička Britanija, antička Irska, antička geografija, antička botanika, antička zoologija, etnografija starih Brita i Iraca, religija starih Brita i Iraca, rimsko osvajanje Britanije, rimska Britanija.

SUMMARY

The topic of this thesis is *Roman Literary Sources on Britain and Ireland*. It is divided into four parts. Those parts are in order: geography, flora, fauna and natural resources, ethnography and political history. In the chapter on geography the focus is on the geographical situation of the islands, their climate, and how the Romans saw the distance from Rome to Britain. The chapter on nature touches on the islands' rivers, mountains, natural occurrences, plants, animals and ores. The chapter on ethnography deals with the peoples, their heritage, appearance, nutrition, beliefs and rituals, character, relationship with the Romans and warfare. The political history segment mostly encapsulates the Roman conquest and administration of Britain.

Key terms:

ancient Britain, ancient Ireland, ancient geography, ancient botany, ancient zoology, ancient British and Irish ethnography, ancient British and Irish religion, Roman conquest of Britain, Roman Britain.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. GEOGRAFIJA	8
1.1. Smještaj	8
1.1.1. <i>Britanija</i>	8
1.1.2. <i>Irska</i>	11
1.1.3. <i>Ostali otoci</i>	13
1.2. Klima	15
1.3. Udaljenost od rimskog svijeta	15
2. PRIRODA	18
2.1. Rijeke i planine.....	18
2.2. Prirodne pojave.....	19
2.4. Flora	20
2.5. Fauna	23
2.6. Prirodna bogatstva.....	25
3. ETNOGRAFIJA.....	26
3.1. Smještaj i podrijetlo.....	26
3.2. Izgled	27
3.3. Prehrana.....	28
3.4. Pravo.....	29
3.4.1. <i>Politički ustroj</i>	29
3.4.2. <i>Obiteljsko pravo</i>	30
3.5. Vjerovanja	30
3.5.1. <i>Druidi</i>	30
3.5.2. <i>Fas i nefas</i>	31
3.5.3. <i>Poganstvo</i>	32
3.5.4. <i>Kršćanstvo</i>	32
3.5.5. <i>Obredi</i>	33
3.6. Karakter	33
3.7. Romanizacija	34
3.8. Arhitektura i urbanizam.....	34
3.9. Svakodnevni predmeti	35
3.10. Brodogradnja.....	35

3.11. Ratovanje.....	36
3.11.1. Bojna kola.....	37
4. POLITIČKA POVIJEST	38
4.1. Prije Cezara	38
4.2. Cezarovi pohodi	38
4.3. Od Cezara do Klaudija	40
4.4. Klaudijeva invazija.....	41
4.5. Poslije Klaudija	43
4.6. Godina četiriju careva i Flavijevci	44
4.7. Antoninci i Severovci.....	47
4.8. Četvrto stoljeće.....	49
4.9. Peto stoljeće.....	50
ZAKLJUČAK	51
LITERATURA.....	52

UVOD

Cilj ovog rada bio je pronaći i iščitati rimske književne izvore o Britaniji i Irskoj te ih potom analizirati i prokomentirati koliko je to bilo moguće. Do teme rada došao sam svojim zanimanjem za keltske jezike i kulturu antičkih stanovnika Britanije i Irske. U početku sam htio opisati kulturu i običaje tih stanovnika, no s vremenom mi je poraslo i zanimanje o njihovom okolišu, čime su se koristili u svakodnevnom životu, kako je taj okoliš izgledao i sl. Rad je podijeljen u četiri dijela od kojih se svaki bavi raznim izvorima koji govore o različitim stvarima koje se tiču Britanije i Irske. Ti su dijelovi redom: geografija, priroda, etnografija te politička povijest.

U poglavlju o geografiji riječ će biti o smještaju Atlantskog otočja, o klimi tog područja te o značaju udaljenosti otočja od Rima. S obzirom na prirodu, govorit će se o rijekama, planinama, prirodnim pojavama poput plime, flori, fauni i prirodnim bogatstvima poput ruda. Poglavlje o etnografiji bavit će se o smještaju, podrijetlu, izgledu, prehrani, pravu, vjerovanjima, karakteru, romanizaciji, arhitekturi, urbanizmu, svakodnevnim predmetima, brodogradnji te ratovanju ondašnjih naroda. U zadnjem poglavlju nalazi se pregled političke povijesti Atlantskog otočja od druge polovice 1. st. pr. n. e. do 5. st. n. e.

Moram u uvodu pojasniti neke pojmove. U ovom radu razlikujem pojmove „Britanija“ i „Velika Britanija“. Pojam „Velika Britanija“ koristi se kada se govori o otoku kao geografskom pojmu, dok se pojam „Britanija“ koristi kada je riječ o određenom dijelu otoka Velike Britanije te kad se govori o rimskom području i utjecaju ondje. Također *Scotti /Scottus* prevodim kao Irci /irski da izbjegnem miješanje s današnjim Škotima. Razlikuju se termini „Briti“ /„britski“ i „Britanci“ /„britanski“. Prvi se pojam odnosi na antičke stanovnike otoka Velike Britanije, dok se drugi odnosi na današnje stanovnike te na bilo što što ima veze sa samim otokom, a ne njegovim antičkim stanovništvom. U ovom radu ne koristi se pojam „Britansko otočje“ zbog njegove konotacije s britanskom imperijalističkom prošlošću. Umjesto njega koristi se termin „Atlantsko otočje“. Također valja napomenuti jednu stvar u vezi sa Sasima. Budući da je ovaj rad nastao kao svojevrsna zbirka izvora o keltskom stanovništvu i njihovim običajima, o Sasima se govori samo kada imaju utjecaj na spomenuto stanovništvo.

Pretvorbe antičkih mjera u moderne učinjeno je po Gortan, Gorski, Pauš, 2005.¹

¹ Usp. 338.

Sva imena pisaca u ovom radu navedena su po Škiljan, 1996., a imena njihovih djela po katalogu knjižnice *Perseus*.² Kada je riječ o djelima koja nisu navedena u njemu, djelo je navedeno u svom punom latinskom nazivu.

Slijedi popis svih autora te nešto informacija o njima. Podatci su izvađeni iz Škiljan, 1996., a ako nisu bit će naveden izvor:

Amijan Marcelin, lat. *Ammianus Marcellinus*, 4. st. Rimski povjesničar koji je podrijetlom bio Grk iz Antiohije. Napisao rimsku povijest u 31 knjizi, lat. *Res gestae ab excessu Nervae*, po uzoru na Tacita nastavljaajući od vremena na kojem je on stao. Djelo nije očuvano u potpunosti.

Ampelije, Lucije, lat. *Lucius Ampelius*, 2. st. Rimski pisac i sastavljač djela posvećenog nekom Markinu. Djelo se zove „Podsjetnik“, lat. *Liber memorialis*, te su u njemu očuvani mnogi citati starijih autora poput Nepota, Livija i Varona.

Apulej, Lucije, lat. *Lucius Apuleius*, 2. st. Rimski pisac iz Madaure u Numidiji. Autor je mnogih djela od kojih je najpoznatije roman „Metamorfoze“ ili „Zlatni magarac“, lat. *Metamorphoses* ili *Asinus aureus*.

August, Gaj Julije Cezar Oktavijan, lat. *Gaius Iulius Caesar Octavianus Augustus*, 1. st. pr. n. e./ 1. st. Rimski car koji se bavio i književnošću. Jedino njegovo očuvano djelo je popis svega što je učinio za svog života, lat. *Res gestae divi Augusti*.

Auzonije, Decim Magno, lat. *Decimus Magnus Ausonius*, 4. st. Rimski političar, odvjetnik, retor, gramatičar i pjesnik rodnom iz Galije. Osim što se bavio književnošću bio je učitelj cara Gracijana te je kasnije bio visoki državni činovnik. Najpoznatiji je po svojim zbirkama pjesama i epigrama.

Avijen, Fest Ruf ili Rufije, lat. *Festus Rufus* ili *Rufius*, 4. st. Rimski pjesnik iz Volzinija.³ Dvaput je bio prokonzul te je prerađivao stariju didaktičku poeziju.

Cezar, Gaj Julije, lat. *Gaius Iulius Caesar*, 100. – 44. pr. n. e. Rimski državnik i vojskovođa uspješne karijere. Pripojio je Galiju Rimskoj Republici čiji je kasnije bio doživotni diktator. Njegova dva najpoznatija književna djela su njegovi memoari o Galskom i Građanskom ratu, lat. *Commentarii de bello Gallico* i *Commentarii de bello civili*.

Ciceron, Marko Tulije, lat. *Marcus Tullius Cicero*, 106. – 43. pr. n. e. Rimski političar, pisac i najpoznatiji govornik. Osim govora pisao je pisma, pjesme te spise o filozofiji. Njegovi najpoznatiji govori su protiv Katiline, lat. *In Catilinam orationes IV*.

² Vidi <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/abbrevhelp> (18. rujna 2018).

³ Grad koji se nekoć nalazio u Etruriji, današnjoj Toskani.

Flor, Lucije /ili Publije/ Anej, lat. *Lucius /ili Publius/ Annaeus Florus*, 2. st. Rimski povjesničar te autor povijesnog pregleda rimskih ratova od nastanka Rima do cara Augusta u dvije knjige, lat. *Epitome bellorum omnium annorum DCC*.

Frontin, Sekst Julije, lat. *Sextus Iulius Frontinus*, 1./2. st. Rimski pisac i političar. Pisao je tehnička, gromatička i vojna djela.

Fronton, Marko Kornelije, lat. *Marcus Cornelius Fronto*, 1./2. st. Rimski govornik, retor i epistolograf podrijetlom iz Numidije. Djelomično je očuvana njegova korespondencija s nekim carevima. Osim pisama pisao je spise o filozofskim i pedagoškim temama.

Gratije Falisk, lat. *Grattius Faliscus*, 1. st. pr. n. e./1. st. Rimski pjesnik koji je napisao didaktičku pjesmu o lovu, lat. *Cynegetica*.

Hegezip ili Pseudo-Hegezip, lat. *Hegesippus*, 4. st. Nepoznat autor prerade povijesti Židova Josipa Flavija.

Horacije Flak, Kvint, lat. *Quintus Horatius Flaccus*, 65. – 68. pr. n. e. Rimski pjesnik iz Venuzije u Apuliji. Napisao je „Ode“, lat. *Odes*, i „Epode“, lat. *Epodae*, te poslanicu poznatu kao *Ars poetica*, hrv. ‘Pjesničko umijeće’, koja je sve do danas ostala udžbenikom antičke poezije.

Itinerarium maritimum Antonini Augusti i *Itinerarium provinciarum Antonini Augusti*, hrv. ‘Opis pomorskih putova cara Karakale’ i ‘Opis putova cara Karakale po provincijama’, dva su anonimna i fragmentarno očuvana spisa iz otprilike 300. godine. Prvi spis sadrži podatke o sredozemnim gradovima, lukama i otocima te o udaljenostima među njima. Drugi se sastoji od popisa svih rimskih provincija, prometnica i postaja.

Sv. Jeronim, lat. *Eusebius Hieronymus*, 348. – 420. Rimski svetac i crkveni otac rodnom iz rimske Dalmacije. Osim što je autor važnog prijevoda Biblije na latinski jezik koji se zove *Vulgata*, pisao je razne teološke spise i pisma.⁴

Julije Solin, Gaj, lat. *Gaius Iulius Solinus*, 3. st. Rimski geograf te autor kompilacijskog opisa svijeta, lat. *Collectanea rerum memorabilium*, koji se temelji prvenstveno na podacima Plinija Starijeg i Pomponija Mele.

Juvenal, Decim Junije, lat. *Decimus Iunius Iuvenalis*, oko 55. – oko 130. Najveći rimski satiričar; napisao je „Satire“, lat. *Saturae*, u pet knjiga. Šesnaest pjesama je očuvano.

Katul, Gaj Valerije, lat. *Gaius Valerius Catullus*, oko 84. – oko 54. pr. n. e. Rimski pjesnik rodnom iz Verone. Pripadao je skupini neoterika te je pisao lirske pjesme i epigrame. Najpoznatije su njegove pjesme Lezbiji.

⁴ Vidi *The Oxford Classical Dictionary* [1970] 1976: s. v. Jerome.

Klaudije Klaudijan, lat. *Claudius Claudianus*, 4/5. st. Rimski pjesnik koji je napisao veliku količinu pjesama koje su uključivale panegirike, epove i pjesničke polemike. Smatra se jednim od zadnjih velikih rimskih pjesnika. Njegovo najpoznatije djelo jest nedovršen ep „Otmica Prozerpine“, lat. *De raptu Proserpinae*.

Kvintilijan, Marko Fabije, *Marcus Fabius Quintilianus*, oko 35. – prije 100. Rimski učitelj govorništva najpoznatiji po svom teoretskom djelu „Obrazovanje govornika“, lat. *Institutio oratoria*.

Lukan, Marko Anej, lat. *Marcus Annaeus Lucanus*, 1. st. Rimski pjesnik rodом iz Hispanije. Autor je mnogih, ali izgubljenih, djela. Njegovo najpoznatije i jedino u potpunosti očuvano djelo je ep „Građanski rat“, lat. *Bellum civile* ili *Pharsalia*.

Lukrecije Kar, Tit, lat. *Titus Lucretius Carus*, 98. – 55. pr. n. e. Rimski pjesnik i filozof. Napisao je filozofsko-didaktički ep „O prirodi“, lat. *De rerum natura*, u šest knjiga po uzoru na Epikurovu filozofiju.

Marcijal, Marko Valerije, lat. *Marcus Valerius Martialis*, oko 45. – 104. Rimski epigramatičar rodом iz Hispanije. Smatra se najboljim svjetskim epigramatičarem zbog svojih pjesama punih satiričnosti, groteske i duhovitosti koje pokazuju veliko pjesničko umijeće.

Mela, Pomponije, lat. *Pomponius Mela*, 1. st. Rimski geograf rodом iz Hispanije. Napisao je djelo „Opis zemalja“, lat. *Chorographia*, koje se smatra najstarijim očuvanim spisom rimske geografije.

Nemezijan, Marko Aurelije Olimpije, lat. *Marcus Aurelius Olympius Nemesianus*, 3. st. Rimski pjesnik iz Kartage te autor više didaktičkih epova i ekloga.

Orozije, Paulo, lat. *Paulus Orosius*, 4/5. st. Rimski kršćanski povjesničar i Augustinov učenik. Napisao je kroniku u sedam knjiga koja obuhvaća razdoblje od postanka svijeta do 417. godine zvanu „Povijest protiv pogana“, lat. *Historiae adversus paganos*.

Ovidije Nazon, Publije, lat. *Publius Ovidius Naso*, 43. pr. n. e. – 17. ili 18. n. e. Jedan od najboljih rimskih pjesnika. Prognan je u Tome⁵ na Crnom moru. Najpoznatija su njegova elegijska djela poput „Ljubavnih pjesama“, lat. *Amores*, te ep „Metamorfoze“, lat. *Metamorphoses*.

Pakat Drepanije, Latinije ili Latin, lat. *Latinius* ili *Latinus Pacatus Drepanius*, oko 390. Galo-rimski pjesnik i govornik te autor panegirika Teodoziju I. nakon njegove pobjede nad Maksimom.⁶

⁵ Danas Constanța u Rumunjskoj.

⁶ Vidi <https://www.britannica.com/biography/Latinius-Pacatus-Drepanius> (18. rujna 2018).

Plinije Sekundo Stariji, Gaj, lat. *Gaius Plinius Secundus Maior*, 23/24. – 79. Rimski političar, prirodoslovac, povjesničar i pisac vrlo različitih interesa. Jedino njegovo u potpunosti očuvano djelo je enciklopedijsko „Prirodoslovlje“, lat. *Naturalis historia*.

Polemije Silvije, lat. *Polemius Silvius*, 5. st. Rimski pisac i autor kršćanskog kalendara posvećenog lionskom biskupu Euheriju.

Propercije, Sekst, lat. *Sextus Propertius*, oko 50. – oko 16. pr. n. e. Rimski pjesnik koji je pisao elegije. Djelovao je u Rimu unutar Mecenatova kruga.

Prudencije Klement, Aurelije, lat. *Aurelius Prudentius Clemens*, 348. – poslije 405. Rimski kršćanski pjesnik rodnom iz Hispanije. Došao je do visoke administrativne pozicije nakon čega se predao pjesništvu.⁷

Seneka Mlađi, Lucije Anej, lat. *Lucius Annaeus Seneca Minor*, 4. pr. n. e. – 65. n. e. Rimski filozof, državnik i pjesnik rodnom iz Hispanije. Djelovao je unutar Mesalina kruga te je progнан od strane Klaudija i pomilovan od strane Nerona. Napisao je puno filozofskih dijaloga, satiru „Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu“, lat. *Apocolocyntosis divi Claudii*, te puno tragedija.

Servije Mauro ili Marije ili Honorat, lat. *Servius Maurus* ili *Marius* ili *Honoratus*, 4. st. Rimski gramatičar i sastavljač opsežna komentara uz Vergilijeva djela.

Sidonije, Gaj Solije Modest Apolinar, lat. *Gaius Solius Modestus Apollinaris Sidonius*, 5. st. Rimski pisac i biskup koji je pisao panegirike i pisma.

Silije Italik, Tiberije Kacije Askonije, lat. *Tiberius Catius Asconius Silius Italicus*, 1. st. Rimski epičar i konzul. Napisao je najduži rimski ep „Punski rat“, lat. *Punica*, u sedamnaest knjiga.

Simah, Kvint Aurelije, lat. *Quintus Aurelius Symmachus*, 4. st. Rimski državnik i govornik. Pisao je govore i pisma.

Skribonije Largo, lat. *Scribonius Largo*, 1. st. Rimski liječnik i autor djelomično očuvane zbirke recepata „Pripravci lijekova“, lat. *Compositiones medicamentorum*.

Stacije, Publije Papinije, lat. *Publius Papinius Statius*, 1. st. Rimski epski pjesnik čija su najpoznatija djela „Tebaida“, lat. *Thebais*, „Šume“, lat. *Silvae*, i djelomično očuvana „Ahileida“, lat. *Achilleis*.

Svetonije Trankvil, Gaj, lat. *Gaius Suetonius Tranquillus*, 1/2. st. Rimski biograf i tajnik cara Hadrijana. Njegovo djelo „Životi careva“, lat. *De vita Caesarum*, sadrži životopise rimskih vladara od Cezara do Domicijana.

⁷ Vidi *The Oxford Classical Dictionary* [1970] 1976: s. v. Prudentius.

Tacit, Kornelije, lat. *Cornelius Tacitus*, 1/2. st. Najveći rimski povjesničar. Bavio se govorništvom i bio je konzul. Jako je poznat po svom načinu pripovijedanja koji je imao utjecaj na kasniju europsku književnost. Njegova najpoznatija djela su „Anali“, lat. *Annales* i „Povijesti“, lat. *Historiae*.

Tertulijan, Kvint Septimije Florent, lat. *Quintus Septimius Florens Tertullianus*, oko 160. – oko 240. Rodom iz Kartage, on je jedan od najpoznatijih rimskih kršćanskih autora. Napisao je puno teoloških djela.⁸

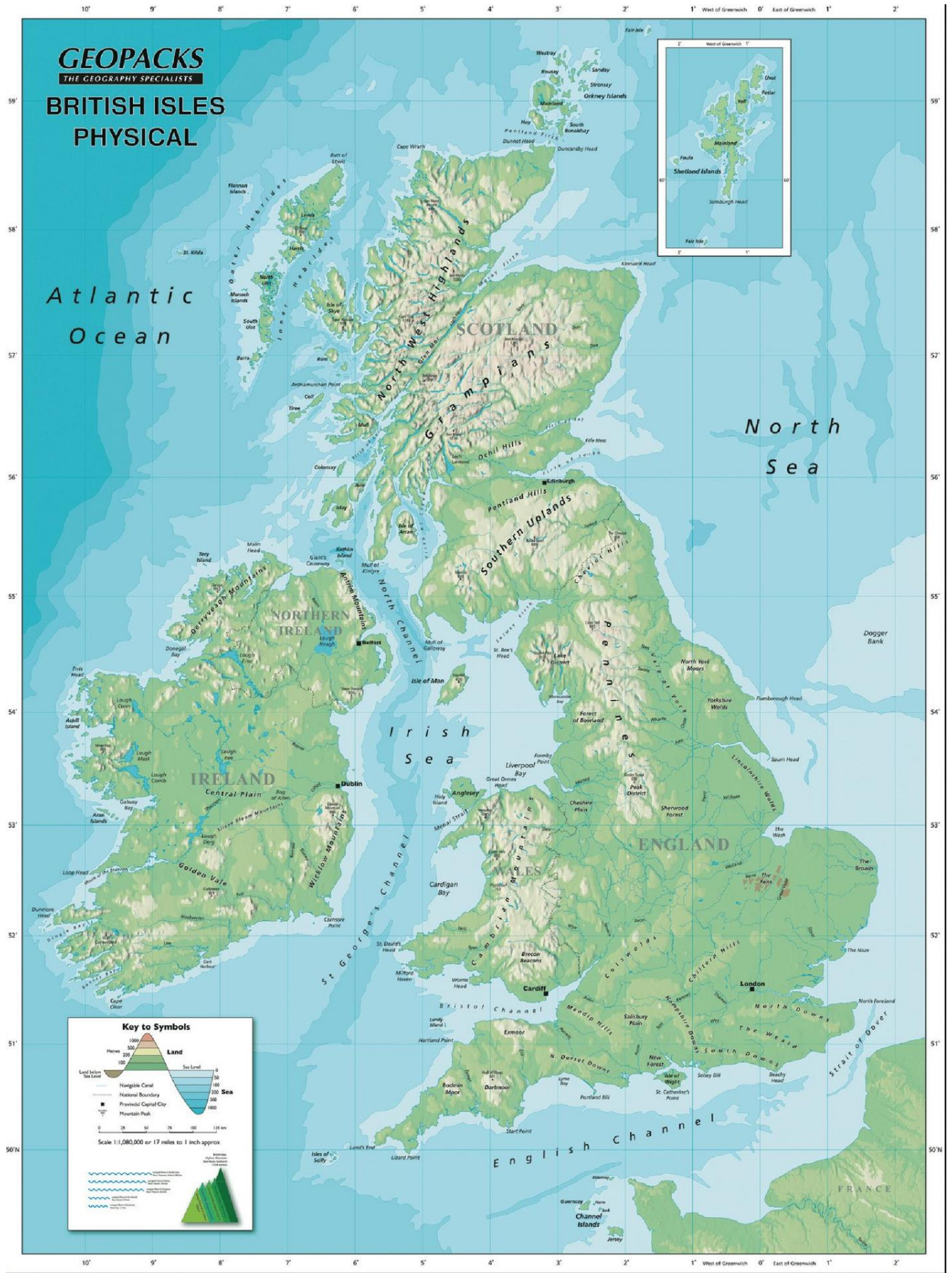
Tibul, Albije, lat. *Albius Tibullus*, oko 54. – 19. ili 17. pr. n. e. Najpoznatiji rimski elegičar uz Ovidija i Propercija. Njegove su pjesme većinom pastoralnog ili ljubavnog sadržaja.

Valerije Maksim, lat. *Valerius Maximus*, 1. st. Rimski pisac i autor raznovrsnih povijesnih zanimljivosti.

Velej Paterkul, Gaj, lat. *Gaius Velleius Paterculus*, 1. st. Rimski povjesničar koji je napisao djelo u dvije knjige koje sadrži pregled povijesti od pada Troje do njegovog vremena.

Vergilije Maron, Publije, lat. *Publius Vergilius Maro*, 70. – 19. pr. n. e. Jedan od najpoznatijih rimskih pjesnika. Pripadao je Mecenatovu krugu. Napisao je zbirku ekloga, lat. *Bucolica* ili *Eclogae*, didaktički ep o ratarstvu, lat. *Georgica* i junački ep „Eneida“, lat. *Aeneis*, o Enejinim lutanjima, dolasku u Italiju i osnutku rimskog naroda.

⁸ Vidi *The Oxford Classical Dictionary* [1970] 1976: s. v. Tertullian.

1. Geografska karta Atlantskog otočja.

1. GEOGRAFIJA

1.1. Smještaj

Ovo potpoglavlje bavi se geografskim smještajem Britanije, Irske te okolnih otoka, tj. gdje se koji otok nalazi te u kakvom je geografskom odnosu s ostalim otocima. Također će biti riječi o veličinama tih otoka.

1.1.1. Britanija

Opis koji nam donosi Cezar proizlazi iz njegovih vlastitih viđenja te djela Piteje Masiljanina, grčkog moreplovca koji je oplovio Veliku Britaniju krajem 4. st. pr. n. e.⁹ Svi geografski podatci proizlaze iz Cezarovog djela „O galskom ratu“. Po Cezaru, Velika Britanija („*Britannia*“) je otok trokutastog oblika i u pravu je. Prva strana tog trokuta koji Cezar opisuje je nasuprot Galiji. Jedan njen kraj gleda na istok te se naziva *Cantium*.¹⁰ Onamo plove lađe iz Galije za Britaniju. Donji pak kraj gleda na jug. Sveukupno je ta strana po Cezaru duga 500 rimskih milja¹¹ („*milia passuum quingenta*“). Druga strana gleda prema Irskoj i Hispaniji, tj. prema zapadu. Ovdje vidimo prvu grešku u Cezarovoju geografiji. Ako pogledamo na bilo koju kartu svijeta, vidjet ćemo da Irska uistinu leži zapadno od Velike Britanije, no Pirinejski poluotok ipak leži puno više prema jugu nego prema zapadu. Duljina te strane, kako kažu stanovnici, iznosi 700 rimskih milja.¹² Treća je strana okrenuta prema sjeveru. Nasuprot te strane nema zemlje osim što jedan njen kraj gleda prema Germaniji te se smatra da je ta strana duga 800 rimskih milja.¹³ Ako pogledamo kartu Velike Britanije, vidjet ćemo da ta strana više gleda prema istoku, nego prema sjeveru. Sveukupno, opseg otoka iznosi 2000 rimskih milja¹⁴ po Cezaru.¹⁵ Velika Britanija zapravo ima puno dužu obalu, međutim, teško ju je izmjeriti točno zato što je mjerenje točne duljine obale jako problematično.¹⁶

⁹ Caesar, *De bello Gallico*, The Loeb Classical Library, str. 606.

¹⁰ Današnja grofovija Kent.

¹¹ 740.5 km.

¹² 1036.7 km.

¹³ 1184.8 km.

¹⁴ 2962 km.

¹⁵ Caes. Gal. V. 13.

¹⁶ Problem nastaje u mjerenju obale jedinicama različite duljine, npr. ako se duljina obale Velike Britanije mjeri jedinicama od 100 km, njena obala bi iznosila cca 2800 km. Međutim, ako bi se mjerilo jedinicama od 50 km, duljina obale iznosila bi cca 3400 km što nije zanemariva razlika.

Ovdje se može dodati jedna zanimljivost koju Kvintilijan iznosi stotinjak godina kasnije u svom djelu „Obrazovanje govornika“. Kaže da se u Cezarovo vrijeme nije znalo je li Velika Britanija otok.¹⁷ Sam Cezar znao je da jest.

Sljedeći pisac koji se dotiče geografije je Pomponije Mela. U trećoj knjizi svog djela „Opis zemalja“ dotiče se Velike Britanije. Za nju kaže da je smještena između sjevera i zapada što je, gledajući geografski smještaj Europe, točno te da „*proiecta grandi angulo*“ (ispružena u velikom kutu) gleda na ušće rijeke Rajne. Moguće je da pod „*grandi angulo*“ ne misli na matematičku širinu kuta, nego na duljine krakova tog kuta od kojih bi jedan išao od vrha današnjeg Cornwalla na zapadu do Kenta na istoku, dok bi drugi zatim išao do kraja današnje Škotske na sjeveru. Druga je mogućnost da ipak misli na matematičku širinu kuta te da je vrh tog kuta opet Kent i jedan krak ide do kraja Cornwalla, ali da drugi krak ide to najistočnije točke današnje grofovije Istočne Anglije. Vrh tog kuta i ušće Rajne ne poklapaju se u potpunosti, ali poklapaju se dovoljno da se ova opcija može uzeti u obzir. Mela također kaže da je Velika Britanija trokutastog oblika te je zbog toga uspoređuje sa Sicilijom. Što se tiče geografije, za Veliku Britaniju još kaže da je ravna („*plana*“) i ogromna („*ingens*“) te da obiluje ogromnim („*praegrandia*“) rijekama.¹⁸

Lukan u svom djelu nakratko spominje geografiju Velike Britanije. On, naime, opisuje kako se Cezar uspješno pregrupira zato što su Pompejeve snage dovoljno daleko što uspoređuje to s geografijom Velike Britanije govoreći da se ne čuje na sjeveru u Kaledoniji kako valovi udaraju o južnu britansku obalu.¹⁹

„Prirodoslovlje“ Plinija Starijeg sljedeće je u ovom poglavlju. Poznata Grcima i Rimljanima, Britanija leži nasuprot Rajni, što nam kaže i Mela, na sjeverozapadu, da je odijeljena širokim kanalom te da gleda na Germaniju, Galiju i Hispaniju, što nam je i Cezar rekao. Plinije naziva sve otoke oko Velike Britanije Britanijama („*Britanniae*“) te kaže da je domaće ime za otok Britaniju *Albion*. Potom citira Piteju i Izidora, grčkog geografa iz 1. st. pr. n. e., koji kažu da je njen opseg 4875 rimskih milja.²⁰ Iako su u svojoj računici bliži od Cezara, svejedno su jako podcijenili opseg Velike Britanije. Plinije daje i Agripine²¹ dimenzije Velike Britanije. On, naime, kaže da duljina otoka iznosi 800, a širina 300 rimskih milja²² što odudara od Cezarovih mjerenja za stotinjak milja s obzirom i na širinu i na

¹⁷ Quint. Inst. VII. 4. 2.

¹⁸ *Chorographia* III. 50.

¹⁹ Luc. VI. 67. - 68.

²⁰ 7219.86 km.

²¹ Marko Vipsanije Agripa, rimski državnik, general i pisac.

²² 1184.8 km i 444.3 km.

duljinu.²³ Plinije također spominje da se more između Rajne i Seine zove britansko („*oceanus Britannicus*“).²⁴

Tacit, čija su djela prikladnija kao povijesni izvori, piše i o geografiji Velike Britanije u djelu „Agrikola“. Treba na početku odmah reći Momenovo mišljenje o geografiji u Tacitovim djelovima. Kaže, naime, da su Tacitove bitke i topografija nerazumne te da su imena mjesta takva da se teško ili nikako ne može razaznati o kojim se mjestima govori.²⁵ Prvo što Tacit kaže da je Velika Britanija najveći otok poznat Rimljanima, što je točno. Dalje prenosi iste informacije koje nam daju Cezar i Plinije, da je Germanija istočno od Velike Britanije te da je Hispanija na zapadu i Galija na jugu. Također navodi da se Galija može vidjeti s britanske obale, što je također točno. Sjeverno od Britanije po Tacitu nema kopna, tj. more je otvoreno. Spominje da Tit Livije i Fabije Rustik, rimski povjesničar iz 1. st., navode da izgledom Velika Britanija podsjeća na štit ovalnog oblika. Tacit se djelomično slaže s njima. Ističe da se slaže s njihovom tvrdnjom, ali samo za dio Velike Britanije od juga do Kaledonije. Iz ovoga se može pretpostaviti da su Livije i Rustik mislili da je otok završavao na današnjoj granici Engleske i Škotske. Odatle se opet naglo širi kopno te konačno završava u obliku klina. Gledajući kartu Velike Britanije, može se zamisliti što su htjeli reći. Nastojeći što više ishvaliti Agrikolu, Tacit kaže da je za vrijeme njegovog vremena u Velikoj Britaniji otok prvi put oplovljen, ali zna se da je već Piteja Masiljanin oplovio Veliku Britaniju nekoliko stoljeća prije.²⁶

Nakratko treba spomenuti djelo Lucija Ampelija. U svom djelu spominje najslavnije („*clarissimae*“) otoke u Oceanu. Od svih otoka u tom području spominje samo Veliku Britaniju govoreći da se nalazi na zapadu.²⁷

Nadalje, valja se posvetiti Apuleju koji također usput govori o geografskom smještaju Velike Britanije. Apulej kaže da se dvije Britanije („*Britanniae duae*“) nalaze u drugom dijelu svijeta te da su veće od otoka koje je spomenuo prije. Te dvije Britanije su „*Labeon*“ i „*Hibernia*“, tj. Velika Britanija i Irska, i nalaze su keltskom području („*hae in Celtarum finibus sitae*“).²⁸

Sljedeći pisac koji piše o geografskom smještaju Velike Britanije je Gaj Julije Solin. U svom djelu Solin kaže da se Velika Britanija nalazi blizu galske obale te da je duga više od

²³ Plin. Nat. IV. 16.

²⁴ Ibid. IV. 19.

²⁵ Tacitus, vol. I., *The Loeb Classical Library*, str. 153.

²⁶ Tac. Ag. 10.

²⁷ *Liber memorialis* 6.

²⁸ Apul. *De mundo* 7.

800 milja.²⁹ Za tu dužinu napominje da se računa sve do kaledonskog kuta, tj. kraja današnje Škotske. On za otok još navodi da je velik („*magna*“) te da njegov opseg iznosi 3600 rimskih milja³⁰ („*Circuitus Britanniae quadragies octies septuaginta quinque milia sunt*“).³¹

Paulo Orozije kaže da je Velika Britanija otok u Oceanu koji se pruža daleko prema sjeveru. Ovdje nije toliko točan kao ostali pisci koji baš specificiraju sjeverozapadni položaj Velike Britanije unutar Europe. Njegove dimenzije kažu da je otok dug 800, a širok 200 rimskih milja.³² Može se uočiti da se svi pisci slažu oko dužine otoka dok nema tolikog slaganja oko širine.³³

Zadnji pisac na kojeg ćemo obratiti pažnju u ovom dijelu jest Servije Mauro Honorat koji je napisao komentar na Vergilijeva djela. Vergilije u 66. stihu prve ekloge kaže da su Briti odijeljeni od čitavog svijeta („*toto divisos orbe Britannos*“). Servije u komentaru na taj stih kaže da je Velika Britanija nekoć bila spojena s kontinentom („*quia olim iuncta fuit orbi terrarum*“).³⁴ Servije je u pravu s tim komentarem. Velika Britanija uistinu je do otprilike polovice 7. tisućljeća pr. n. e. bila povezana s ostatkom Europe kopnenim mostom koji arheolozi danas zovu *Doggerland*.³⁵ Također, u komentaru na 30. stih prve knjige Vergilijevih *Georgica* spominje položaj otoka Thule³⁶ za koji kaže da je iznad Velike Britanije, Irske i Orkneyja.³⁷

U Veliku Britaniju dolazilo se iz područja plemena Morini koji su živjeli u suvremenoj sjevernoj Francuskoj. Cezar je prešao iz njihovog područja u Veliku Britaniju na svojoj prvoj ekspediciji onamo.³⁸ U drugim izvorima također piše da se plovilo tuda. Očuvani su: Plinije Stariji, Gracije, Flor, Servije i Amijan Marcelin.³⁹ Plinije navodi *Gessoriacum* kao njihovo glavno mjesto i luku dok je Amijan zove *Bononia*.⁴⁰

1.1.2. Irska

Što se tiče geografije Irske, lat. *Hibernia*, opet treba početi s Cezarom. Već znamo da je pravilno smjestio Irsku zapadno od Velike Britanije, a za veličinu kaže da je Irska za

²⁹ 1184.8 km.

³⁰ 5331.6 km.

³¹ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen 1864.

³² 296.2 km.

³³ *Historiae adversus paganos* I. 2.

³⁴ Serv. Ecl. 1. 66.

³⁵ Vidi http://humanities.exeter.ac.uk/archaeology/research/projects/title_89282_en.html (15. rujna 2018).

³⁶ Otok na sjeveru koji je Grcima i Rimljanima predstavljao kraj svijeta.

³⁷ Serv. G. 1. 30.

³⁸ Caes. Gal. 4. 21.

³⁹ Redom: Plin. Nat. IV. 23; *Cynegeticon* 174. – 175; Flor. Epit. 1. 45. 10. 16; Serv. A. VIII. 72; Amm. XX. 1.

⁴⁰ Danas Boulogne-sur-Mer.

polovinu manja od Velike Britanije. Gledajući današnje veličine obaju otoka,⁴¹ Irska je više nego za polovinu manja od Velike Britanije. Cezar nam dalje govori da je udaljenost između Irske i Velike Britanije jednaka udaljenosti između Velike Britanije i Galije što i nije krivo.⁴²

Pomponije Mela piše i o geografiji Irske („*Iuerna*“), no ipak ne toliko koliko je pisao o Velikoj Britaniji. Kaže da se nalazi iznad („*super*“) Velike Britanije. Iako se Irska ne nalazi sjeverno od Velike Britanije, ali ako gledamo iz smjera Sredozemlja, onda je Irska uistinu iza ili iznad Velike Britanije. Da je Mela svoje podatke vadio iz karata i djela drugih autora sa sigurnošću iznosi Romer.⁴³ Dalje Mela kaže da je Irska više manje iste veličine kao Velika Britanija, što se već tada znalo da nije istina, te da je ovalnog oblika s bočnim obalama jednakih duljina. Za ovu posljednju informaciju možemo čak reći da je točna ako pogledamo zemljovid Irske.⁴⁴

Nadovezujući se na Agripine dimenzije Britanije, Plinije prenosi i njegove dimenzije Irske. Kaže da je kraća od Velike Britanije za 200 rimskih milja, tj. duga je 500 milja.⁴⁵ Širina je ista. Agripa, dakle, uvelike smanjuje razliku u veličini između Britanije i Irske. Kao i Mela, Plinije kaže da je Irska iznad („*super*“) Velike Britanije te da je najkraća udaljenost između njih, računajući od područja Silura, naroda koji je živio u današnjem južnom Walesu, 30 rimskih milja⁴⁶, ali ona je u stvarnosti puno duža.⁴⁷

Geografski smještaj Irske spominje i Apulej što je gore već navedeno.⁴⁸ O Irskoj govori i Solin. Dobro kaže da je Irska najbliža veličini Velike Britanije od svih otoka u tom dijelu svijeta. More među tim dvama otocima po njemu je valovito i burno te se stoga teško plovi tuda, Solin čak kaže da se može ploviti samo nekoliko dana u godini. Kaže da je široko 120 rimskih milja⁴⁹. Možemo reći da ne griješi puno u tome zato što je najkraća udaljenost između današnje irske i britanske obale oko 80 km, dok je najveća oko 200 km.⁵⁰

Dok opisuje vladavinu Valentinijana I. Amijan Marcelin govori da neće u detalje opisivati plime, more i smještaj Velike Britanije zato što je to već opisao u jednoj od ranijih knjiga. Ta knjiga nažalost nije očuvana.⁵¹

⁴¹ Danas površina Irske iznosi 84.421 km², a površina Britanije 209.331 km².

⁴² Caes. Gal. V. 13.

⁴³ Romer, 1998: 21.

⁴⁴ *Chorographia* III. 53.

⁴⁵ 740.5 km.

⁴⁶ 44.43 km.

⁴⁷ Plin. Nat. IV. 16.

⁴⁸ Apul. *De mundo* 7.

⁴⁹ 177.72 km.

⁵⁰ *Collectanea rerum memorabilium* 23, Panckoucke 1847; 22, Momsen, 1864.

⁵¹ Amm. XXVII. 8.

Avijen spominje da se dva dana plovidbe od otočja Estrumnida („*Oestrumnides*“) nalazi Sveti otok („*Sacram*“) koji nastavaju Hijerni („*gens Hiernorum*“). Blizu je otok Albionaca („*insula Albionum*“).⁵² Naziv *Sacra insula* ili Sveti otok po Freemanu najvjerojatnije potječe od miješanja dvaju izraza: „*Ἰέρπη*“, grčkog naziva za Irsku, te „*ἱερό νήσος*“ što znači ‘Sveti otok’. Međutim, Freeman također smatra da je Avijenovo djelo nepouzdan izvor zato što je koristio izvore koji su bili osamsto godina stari te su stoga mogli proći kroz nebrojeno prepravaka i sadržavati greške.⁵³

Pseudo-Hegezip spominje Irsku pod imenom *Scotia*.⁵⁴ Orozije za Irsku kaže da je otok između Velike Britanije i Hispanije, ali da je više smještena prema sjeveru nego prema jugu. Ovo možemo protumačiti kao da su se stvarna geografija i stariji antički izvori našli na pola puta. Orozije smješta Irsku između Velike Britanije i Hispanije, ali više prema sjeveru. Njeni bliži dijelovi („*partes priores*“) gledaju prema Kantabrijskom moru te su okrenuti prema gradu Briganciji⁵⁵ („*Brigantia civitas*“) u Galiciji. Također kaže da se iz Irske jasno („*praecipue*“) može vidjeti Galicija što je apsolutno nemoguće. Svoj opis geografskog smještaja završava time da je Irska blizu Velike Britanije te da je manja od nje.⁵⁶

1.1.3. Ostali otoci

Odmičući se od Britanije i Irske te fokusirajući se na ostale otoke Atlantskog otočja, Cezar se osvrće na otok Man („*Mona*“). Kaže da se nalazi na pola puta između Britanije i Irske što je i točno. „*Complures praeterea minores subiectae insulae existimantur, de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos triginta sub bruma esse noctem.*“⁵⁷ Ovdje Cezar spominje mnoga otočja oko Velike Britanije i Irske, a o podatku o noći od trideset dana riječi će biti kasnije.⁵⁸

Pomponije Mela nakratko se osvrće i na Orkneysko otočje („*Orcades*“). Ne daje njihov položaj, ali kaže da ih je trideset te da su međusobno odijeljeni uskim udaljenostima. Gledajući položaj tih otoka, može se reći da je u pravu s obzirom na udaljenost među njima.⁵⁹ Međutim, nije baš u pravu što se tiče broja otoka. Sveukupno postoji sedamdesetak otoka i otočića unutar Orkneyskog otočja od kojih je dvadesetak danas nastanjeno.⁶⁰

⁵² *Ora maritima* 108. – 119.

⁵³ Freeman, 2001: 28. – 32.

⁵⁴ *Historia* V. 15.

⁵⁵ Danas A Coruña.

⁵⁶ *Historiae adversus paganos* I. 2.

⁵⁷ Autor rada je i autor svih prijevoda u radu; Osim toga, smatra se da postoji blizu mnogo manjih otoka o kojima su neki napisali da zimi noć traje trideset uzastopnih dana.

⁵⁸ *Caes. Gal.* V. 13.

⁵⁹ *Chorographia* IV. 54.

⁶⁰ Vidi <http://www.orkney.com/about> (13. rujna 2018).

O ostalim otocima Plinije kaže da nijedan od njih nema opseg veći od 125 rimskih milja⁶¹ čime podcjenjuje veličine tih otoka.⁶² Za razliku od Mele, kaže da ima četrdeset Orkneyja te da među njima postoji umjerena udaljenost („*Orcades... modicis inter se discretas spatii*“). Dalje spominje *Aemodae* ili *Acmodae*⁶³ kojih je sedam, *Hebudes*⁶⁴ kojih je trideset te otoke *Mona*, *Monapia*, *Riginia*, *Vectis*, *Silumnus* ili *Limnus* i *Andros*.⁶⁵ Južno od Velike Britanije su otoci *Sambis* ili *Samnis* te *Axantos* ili *Axanthos*.⁶⁶ Dalje kaže da Timej, grčki povjesničar iz 4. i 3. st. pr. n. e., spominje još jedan otok, *Mictis*⁶⁷ koji je udaljen šest dana plovidbe od Velike Britanije. Druga izdanja spominju još neke otoke: *Scandiae*, *Dumna*, *Bergos*, *Berrice* i *Nerigos*⁶⁸ na koje se svraća na putu prema Thule.⁶⁹

Tacit nakratko spominje Orkneyje u „Agrikoli“ gdje navodi da su u njegovo vrijeme prvi put otkriveni, za što se zna da nije točno.⁷⁰ Svetonije samo spominje otok *Vectis*⁷¹ u smislu da ga je Vespazijan osvojio.⁷² U „Antoninskom itineraru“ spominju se tri Orkneyja („*Orcades numero III*“) te otok *Clota* u moru pod imenom *Hiverione* („*insula Clota in Hiverione*“).⁷³ Freeman smatra da je najvjerojatnije rijeka *Clota*⁷⁴ krivo nazvana otokom. Što se tiče imena *Hiverione*, pokušao je vidjeti je li *in* zapravo skraćeno *insula*, no analizom teksta pobio je svoju teoriju te zaključio da je *Hiverione* jednostavno jedno od imena za Irsku u 3. st.⁷⁵

Kao i mnogi drugi navedeni geografi, Solin spominje i da postoji mnogo manjih otoka oko Velike Britanije i Irske. Prvi spominje otok koji on zove *Silura*⁷⁶ koji je blizu obale što je drže Dumnonijci („*Dumnonii*“), keltski narod koji je živio u današnjem Cornwallu. Drugi otok koji navodi je *Tanatus*⁷⁷ (*Adtanatus* kod Panckoucke, 1847., *at Tanatus* kod Momsen, 1864.). Nalazi se blizu galskog tjesnaca („*fretum Gallicum*“) te je od Velike Britanije odijeljen tankim kanalom. Ovo su sve informacije koje se nalaze u Momsenovom izdanju dok

⁶¹ 185.13 km.

⁶² Npr. današnji opseg otoka Anglesey je cca 200km, dok je opseg otoka Lewis i Harris cca 940 km.

⁶³ Pretpostavljaju se Shetlanski otoci.

⁶⁴ Hebridi.

⁶⁵ Redom se pretpostavljaju: Anglesey, Man, Rathlin, White-Horn, Dalkey i Bardsey ili Lambay.

⁶⁶ Pretpostavljaju se Sian i Ushant kod Bretanje.

⁶⁷ Pretpostavlja se St. Michael's Mount kod Cornwalla ili otok Wight.

⁶⁸ Stručnjaci se razilaze pri identificiranju ovih otoka. M. Gosselin smatra da je *Bergos* škotski otok Barra, a *Nerigos* Lewis. *Nerigos* se također ne spominje u izdanju *The Loeb Classical Library*.

⁶⁹ Plin. Nat. IV. 16.

⁷⁰ Tac. Ag.10.

⁷¹ Pretpostavlja se otok Wight.

⁷² Suet. Ves. 4.

⁷³ *Itinerarium provinciarum Antonini Augusti* 508. 3. – 509. 1.

⁷⁴ Clyde.

⁷⁵ Freeman, 2001: 90.

⁷⁶ Pretpostavlja se otočje Scilly.

⁷⁷ Današnji tzv. otok Thanet koji više nije otok.

je Panckouckeovo izdanje opširnije u navodima i opisima ostalih otoka u sklopu Atlantskog otočja. U tom izdanju spominju se i Hebridi („*Hebudes*“). Udaljeni su dva dana od Kaledonije te ih po Solinu ima pet iako ih je zapravo puno više. Dalje spominje Orkneysko otočje koje se nalazi sedam dana od Hebrida, tri ako se plovi noću. Po Solinu su nenastanjeni.⁷⁸

Kao što sam već spomenuo, Avijen navodi otoke Estrumnide („*Oestrumnides*“) koji su udaljeni dva dana plovidbe od Irske.⁷⁹ Freeman misli da se radi o nekim otocima blizu Bretanje ili o otočju Scilly blizu Cornwalla.⁸⁰

Orozije navodi i Orkneyje. Smješta ih iza Britanije („*a tergo*“) prema Oceanu te kaže da u sklopu otočja postoji 33 otoka od kojih je dvadeset nenastanjeno, a trinaest nastanjeno. U tome je bliži današnjoj računici nego Pomponije Mela. Od ostalih otoka Orozije spominje samo otok Man („*Mevania*“) za koji kaže da nije malen („*non parva*“).⁸¹

1.2. Klima

Za klimu Velike Britanije Cezar kaže da je umjerenija nego u Galiji te da su hladnoće blaže.⁸² Lukrecije govori kako su razlike u klimi velik faktor pri razbolijevanju. Kao primjer koristi razlike u klimama Velike Britanije i Egipta, ali ne ide u sitnije detalje.⁸³ Mela navodi da Irska nema dobro nebo za sazrijevanje usjeva („*caeli ad maturanda semina iniqui*“).⁸⁴ Ovo se može odnositi na promjenjivost irskog vremena ili na prečeste kiše koje bi mogle naštetiti usjevima. Po Tacitu je u Velikoj Britaniji često oblačno i kišovito, ali hladnoće nisu oštre kao što kaže Cezar.⁸⁵ Klaudijan za Irsku kaže da je ledena („*glacialis Hiverne*“).⁸⁶ Freeman tvrdi da Irska nije imala hladnu klimu.⁸⁷ Ta pretpostavka o hladnoći Irske vjerojatno proizlazi iz sličnosti imena *Hibernia* i pridjeva *hibernus*, hrv. ‘hladan’.

1.3. Udaljenost od rimskog svijeta

Zahvaljujući svojoj geografskoj poziciji, Britanija je za Rimljane bila pogodno mjesto za egzil. Iz književnih izvora saznajemo za četiri slučaja u kojima je neka osoba bila prognana onamo. Marcijalov prijatelj Kvint Ovidije, lat. *Quintus Ovidius*, pratio je svog prijatelja koji je

⁷⁸ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen, 1864.

⁷⁹ *Ora maritima* 108. – 119.

⁸⁰ Freeman, 2001: 28. – 32.

⁸¹ *Historiae adversus paganos* I. 2.

⁸² Caes. Gal. V. 12.

⁸³ Lucr. VI. 1106.

⁸⁴ *Chorographia* III. 53.

⁸⁵ Tac. Ag. 12.

⁸⁶ *Panegyricus de quarto consulatu Honorii* 33.

⁸⁷ Freeman, 2001: 104.

bio protjeran u Britaniju.⁸⁸ Amijan Marcelin spominje čak tri slučaja progonstva onamo. Jedan Paladije, lat. *Palladius*, i jedan Frontin, lat. *Frontinus*, protjerani su u Britaniju.⁸⁹ Amijan spominje i jednog Valentina, *Valentinus*, koji je bio prognan onamo, ali je pokušao spletkariti. Otkriven je i kažnjen.⁹⁰

Osim što je bila mjesto kamo se proganjalo ljude, Britanija i njeni stanovnici u rimskoj su književnosti postali svojevrsan simbol za kraj svijeta. Ciceron prvi spominje Brite u tom smislu. Govori o nekom izumu čije bi djelovanje uvidjeli čak i Skiti i Briti, tj. barbari. Ciceron se ovdje referira na Skite kao najistočnije barbare, a na Brite kao najzapadnije.⁹¹ Lukrecije, dok govori o razlikama u klimi u svijetu, navodi Britaniju i Egipat kao suprotnosti. On se koristi linijom sjeverozapad – jugoistok.⁹² Katul kaže da bi ga njegovi prijatelji slijedili po cijelom svijetu, čak i do krajnjih Brita („*ultimos Britannos*“). Iz pridjeva *ultimus*, hrv. ‘krajnji’, lako se zaključuje da Katul misli na kraj svijeta.⁹³ U drugom primjeru Katul spominje ljubav između Akme i Septimija. Septimiju je draža njegova Akma nego neke Sirije i Britanije, tj. neke daleke zemlje u kojima bi on mogao steći slavu i/ili bogatstvo.⁹⁴ Opet se vidi linija zapad – istok. Titir u prvoj Vergilijevoj eklogi navodi da je zahvalan Oktavijanu zato što mu je ostalo njegovo imanje. Kaže da drugi moraju ići na Kretu, u Skitiju te u Britaniju koja je u potpunosti odvojena od svijeta („*penitus toto divisos orbe Britannos*“). Opet se spominju Britanija i Skitija kao najistočniji i najzapadniji dijelovi svijeta.⁹⁵ Horacije također spominje Brite kao kraj svijeta. Kaže za njih da su krajnji na svijetu („*in ultimos orbis Britannos*“) i daleki („*remotis Britannis*“).⁹⁶ Propercije opisuje Aretuzinu patnju za Likotom. Kaže da njega vide samo Baktrija, Serani,⁹⁷ Gete⁹⁸ i Britanija. Propercije ovdje poteže crtu od istoka (Baktrija i Serani) preko sjevernih granica rimske države (Gete) do zapada (Britanija).⁹⁹ Ovidije govori da, iako je doma, bez svoje drage osjeća se kao da živi među Skitima ili Ciličanima ili Britima. Skiti i Ciličani ovdje predstavljaju narode na istočnim granicama Carstva dok Briti predstavljaju barbare na zapadnoj granici Carstva.¹⁰⁰ Marcijal se hvali kako je poznat u dalekim krajevima. Kaže da su i Briti pjevali njegove stihove, ali to mu nije puno

⁸⁸ Mart. X. 44.

⁸⁹ Redom: Amm. XX. 3; XXVIII. 1.

⁹⁰ Ibid. XXVIII. 3.

⁹¹ Cic. N. D. II. 34.

⁹² Lucr. VI. 1106.

⁹³ Catul. 11. 11. – 12.

⁹⁴ Ibid. 45. 22.

⁹⁵ Verg. Ecl. 1. 66.

⁹⁶ Redom: Hor. Od. I. 35. 29. – 30; Hor. Od. Iv. 14. 47. – 48.

⁹⁷ Kinezi.

⁹⁸ Trački narod.

⁹⁹ Prop. IV. 3. 9.

¹⁰⁰ Ov. Am. II. 16. 39.

značilo jer nije dobivao nikakve novce od toga.¹⁰¹ U drugom epigramu slavi Trajana te poziva razne narode na carskim granicama da se pokore Trajanu. Među svim tim narodima spominje i Brite.¹⁰² Flor također koristi frazu da su Briti odijeljeni od svijeta („*toto orbe divisi*“).¹⁰³ Solin za Britaniju kaže da bi se mogla skoro nazivati drugim svijetom („*paene orbis alterius mereretur*“).¹⁰⁴ Nemezijan samo navodi da je Britanija odijeljena („*divisa*“), misleći na to da je odvojena od ostatka svijeta.¹⁰⁵ Pseudo-Hegezip kaže da su Britanije, tj. Velika Britanija i otoci oko nje, odvojene morem od cijelog svijeta („*Britannias, interfuso mari a toto orbe divisas*“).¹⁰⁶ Klaudijan se dvaput referira na Brite kao krajnje („*extremos Britannos*“, „*extremis Britannis*“).¹⁰⁷ U „Ratu protiv Gildona“ Briti nemaju nikakav pridjev ni izraz uz sebe. Personificirana *Roma*, ide na Olimp k bogovima, ali je izobličena zato što se uopće ne čini da njeni zakoni vladaju u Britaniji niti da ona ujarmiljuje Indijce. Iako nemaju neki izraz uz sebe kao krajnji ili odijeljeni od svijeta, udaljenost Brita ističe se prisutnošću Indijaca. Indijci predstavljaju istočni, a Briti zapadni kraj rimskog svijeta.¹⁰⁸ U „Konzulatu Manlija Teodora“ za Britaniju Klaudijan kaže da je odvojena od njihovog, rimskog svijeta („*nostro diducta mundo*“).¹⁰⁹ Na drugom mjestu navodi da su Briti u drugom svijetu („*in alio orbe*“).¹¹⁰ Sv. Jeronim u jednom od svojih pisama koristi Vergilijev citat iz prve ekloge, koji je već izdvojen, te kaže da su Briti odijeljeni od ostatka svijeta.¹¹¹ U pismu Paulinu Noljaninu, rimskom piscu i političaru iz 4. i 5. st., kaže da se ne treba hodočastiti u Jeruzalem da se bude dobrim kršćaninom. Točnije, kaže da se može biti jednako dobrim kršćaninom u Jeruzalemu i u Britaniji. Jeronim ovdje ne opisuje Britaniju nekim pridjevom ili frazom, nego tvrdi da se kršćanstvo može prakticirati na zadovoljavajući način na kraju svijeta bez skupih hodočašća.¹¹² U drugom pismu spominje Britaniju u korelaciji s Indijom, dakle opet se ističe kontrast zapadne i istočne granice rimskog svijeta.¹¹³ U trećem pismu kaže da Galija, Britanija, Afrika, Perzija, Indija i Istok vjeruju u Krista. Ovdje Jeronim opisuje granice

¹⁰¹ Mart. XI. 3.

¹⁰² Ibid. XII. 8.

¹⁰³ Flor. Epit. I. 45.

¹⁰⁴ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen, 1864.

¹⁰⁵ *Cynegetica* 225.

¹⁰⁶ *Historia* V.15.

¹⁰⁷ Redom: *In Rufinum* II. 149; *De bello Gothico* 416.

¹⁰⁸ *De bello Gildonico* I. 19.

¹⁰⁹ *De consulatu Manlii Theodori* 51.

¹¹⁰ *De consulatu Stilichonis* III. 149.

¹¹¹ *Epistulae* 46. 10.

¹¹² Ibid. 58. 3.

¹¹³ Ibid. 60. 4.

rimskog svijeta počevši od Galije i Britanije na zapadu, nastavljajući s Afrikom na jugu te završavajući s Perzijom, Indijom i samim Istokom.¹¹⁴

Ovdje ću nadodati malen komentar na jednu legendu ili proročanstvo u *Historia Augusta*, točnije u Tacitovoj¹¹⁵ biografiji. Haruspici su rekli da će doći jedan veliki car koji će osvojiti cijeli svijet. U tom opisu spominje se Irska („*Juverna*“), kojoj će taj car postaviti prokonzula. Spominju se također i drugi narodi na rimskim granicama kao Sarmati, Parti i barbari u sjevernoj Africi tako da možemo reći da bi rimska Irska podrazumijevala potpunu rimsku moć nad tadašnjim zapadom.¹¹⁶

2. PRIRODA

2.1. Rijeke i planine

Prvi izvor na koji valja obratiti pažnju kada je riječ o rijekama i planinama jest Cezar dok opisuje svoj prvi dolazak u Britaniju. Osim što počinje svoju prvu ekspediciju na Britaniju, daje nam i neke opise krajolika. S mora je vidio neprijatelje na svim uzvisinama (*in omnibus collibus*) koje Edwards identificira kao litice pokraj današnjeg grada Dovera.¹¹⁷ „*Cuius loci haec erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset.*“¹¹⁸ Na koncu se Cezar usidrio sedam rimskih milja¹¹⁹ dalje gdje je obala bila otvorena i ravna. Edwards kaže da se najvjerojatnije usidrio negdje između današnjih gradova Walmer i Deal.¹²⁰ Kasnije se u djelu spominje rijeka imena *Tamesis*, tj. Temza, koja je bila granica teritorija britskog kralja Kasivelauna. O njemu opširnije kasnije.¹²¹

Mela ne navodi neke posebne rijeke samo kaže da Velika Britanija ima ogromne rijeke koje sad teku u more, sad natrag.¹²² Tu možda misli na vijuganje rijeka.

Tacit spominje rijeku *Tanaus*,¹²³ do koje je Agrikola u jednom trenutku došao u svojim pohodima,¹²⁴ rijeke *Clota* i *Bodotria*¹²⁵ u središnjoj Škotskoj između kojih je

¹¹⁴ Ibid. 146.1.

¹¹⁵ Marko Klaudije Tacit, rimski car, vladao 275. – 276.

¹¹⁶ *Historia Augusta, Tacitus* 15.

¹¹⁷ *De bello Gallico*, Edwards, 1958: 211. fus. 2.

¹¹⁸ Priroda tog mjesta je bila ova; tako je more okruženo tijesnim brdima da se s viših mjesta na obalu moglo baciti koplje. (Caes. Gal. IV. 23.)

¹¹⁹ 10.37km.

¹²⁰ *De bello Gallico*, Edwards, 1958: 211. fus. 3.

¹²¹ Caes. Gal. IV. 11.

¹²² *Chorographia* III. 51.

¹²³ Predlažu se rijeke Tay, Forth, Tweed i Sjeverna Tyne.

¹²⁴ Tac. Ag. 22.

¹²⁵ Clyde i Firth.

napravljen svojevrsan limes te rijeke *Avona* i *Sabrina*¹²⁶ koje teku uz današnju granicu Engleske i Walesa. Također se spominje brdo *Graupius* kod kojeg se odigrala bitka protiv Kalgaka.¹²⁷ Ne zna se koja je točno lokacija ovog brda. Međutim, u *editio princeps* Puteoleana stoji *Grampius* što bi signaliziralo prema Grampijanskim planinama. S druge strane, ime tih planina prvi put se pojavljuje u 16. st.¹²⁸

Solin ne navodi određene rijeke, ali kaže da Velika Britanija ima mnoge i velike rijeke te vruće izvore kojima se lokalno stanovništvo naučilo koristiti.¹²⁹

Orozije ne spominje rijeke u Velikoj Britaniji, ali zato navodi rijeku u Irskoj pod imenom *Scena*¹³⁰ s čijeg ušća bi se trebala vidjeti Galicija.¹³¹

2.2. Prirodne pojave

Plime u Velikoj Britaniji su jedna od prirodnih pojava čiji se spomen nalazi kod nekih pisaca. Plinije, citirajući Piteju, kaže da se razina mora podizala za 80 lakata¹³² („*octogenis cubitis*“).¹³³ Ciceron u raspravi o tome ima li neko božanstvo moć nad prirodom spominje izmjene plime i oseke u Velikoj Britaniji.¹³⁴ U svojoj šestoj eklogi Auzonije priča o rimskoj funti i mjeri općenito. Kao primjer mjere spominje ravnotežu pri kaledonskim plimama. Ovdje se pridjev kaledonski može protumačiti kao britanski.¹³⁵ Također spominje britanske plime u pjesmi *Mossella* u kojoj opisuje istoimenu rijeku.¹³⁶ Uspoređujući Mozelu s britanskim plimama, Auzonije kaže kako se kroz bistru vodu Mozele može vidjeti svašta kao na obalama Velike Britanije kad se povuče plima.¹³⁷

Osim plima, pisci spominju i razlike u duljini dana na Atlantskom otočju i ostatku tada znanog svijeta. Također, malo se govori o pojavi polarnog dana. Cezar, kad spominje mnoge manje otočiće u sklopu Atlanskog otočja, navodi da je puno pisaca reklo da noć zimi na tim otocima traje trideset dana zaredom. Naravno, noć ne traje toliko dugo ni na sjeveru Velike Britanije, ali moguće je da se misli na često i dugotrajno oblačno vrijeme. Cezar se raspitivao o toj pojavi i došao je do sigurnog („*certis ex aqua mensuris*“) zaključka da su noći ondje malo dulje nego na kontinentu što je i istina zato što se većina Velike Britanije nalazi

¹²⁶ Avon i Severn.

¹²⁷ Tac. Ag. 29.

¹²⁸ Tacitus, *Dialogus, Agricola, Germania*, The Loeb Classical Library, 1965: 219. fus. 1.

¹²⁹ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen, 1864.

¹³⁰ Vjerojatno rijeka Shannon.

¹³¹ *Historiae adversus paganos* I. 2.

¹³² 35.53 m.

¹³³ Plin. Nat. II. 99.

¹³⁴ Cic. N. D. III. 10.

¹³⁵ Aus. Ecl. 6. 32.

¹³⁶ Mozela teče kroz Francusku, Luksemburg i Njemačku. Ulijeva se u Rajnu.

¹³⁷ Aus. Mos. 68. – 72.

sjevernije od tada poznatog rimskog svijeta.¹³⁸ Plinije navodi razlike u trajanju dana preko ljeta u različitim dijelovima tadašnjeg svijeta te kaže da je najduži dan u Velikoj Britaniji gdje traje sedamnaest sati. Pri tom točno objašnjava zašto je to tako. Dalje se poziva na Piteju koji kaže da na Thule, koja je udaljena od Velike Britanije šest dana prema sjeveru, dan traje pola godine dok Plinije kaže da neki tvrde da se to događa na otoku *Mona*.¹³⁹ Obrazovani ljudi u Rimu očito su bili svjesni duljih ljetnih dana u Britaniji što potvrđuje Juvenal u jednoj od svojih satira. Opisuje Brite kao one koji uživaju u najkraćim noćima („*minima contentos nocte Britannos*“).¹⁴⁰ U „Eneidi“ Eneja zaziva podzemna božanstva da mu otkriju tajne podzemlja te među njima i mjesta koja šute u dugim noćima („*loca nocte tacentia late*“).¹⁴¹ Servije to komentira na dva načina. Prva i jednostavnija interpretacija je da Vergilije jednostavno misli na tamne predjele podzemlja. Druga, važnija za temu ovog rada, pretpostavlja da je Vergilije mislio na dio svijeta gdje su tame vječne. Servije citira gore navedeni Juvenalov stih te tvrdi da po logici kugle mora postojati mjesto gdje su noći dulje ako na drugoj strani postoji mjesto s duljim danima.¹⁴² Servije se vraća na ovu pojavu u svom komentaru na *Georgica*. Vergilije opet spominje mjesto u svijetu gdje su tame vječne na što Servije opet navodi Veliku Britaniju kao suprotnost tog mjesta govoreći za nju da je bogata svjetlom („*dives lucis*“).¹⁴³ Antički pisci nisu u potpunosti shvaćali da, što je neko mjesto sjevernije na Zemlji, ono zimi ima dulje noći, a ljeti dulje dane.

2.4. Flora

Mela kaže da je Velika Britanija plodna („*fecunda*“) te da ima šuma i pašnjaka u njoj.¹⁴⁴ Za Irsku kaže da obiluje travama („*luxuriosa herbis*“) i da su te trave toliko slatke da se stoka izvodi na pašu malen dio dana jer bi se inače životinje toliko prejele da bi pukle („*dissiliant*“).¹⁴⁵ Tacit kaže da je klima u Velikoj Britaniji pogodna za usjeve („*patiens frugum*“), ali da ne podržava uzgoj maslina, vinove loze te voća tipičnog za toplije krajeve.¹⁴⁶ Michael J. Jones kaže da su se u početku proizvodi tih biljaka uvozili, ali da su se one kasnije počele uzgajati u Britaniji.¹⁴⁷ Solin navodi da Irska obiluje pašnjacima („*pabulosa*“), te za otok *Tanatus* kaže da obiluje poljima žita i plodnom zemljom („*felix frumentariis campis et*

¹³⁸ Caes. Gal. V. 13.

¹³⁹ Anglesey. (Plin. Nat. II. 77).

¹⁴⁰ Juv. 2. 161.

¹⁴¹ Ver. A. VI. 265.

¹⁴² Serv. A. VI. 265.

¹⁴³ Serv. G. I. 247.

¹⁴⁴ *Chorographia* III.51.

¹⁴⁵ Ibid. III. 53.

¹⁴⁶ Tac. Ag. 12.

¹⁴⁷ Todd, 2006: 185.

gleba uberi¹⁴⁸). Tacit spominje da su Briti imali problema s Rimljanima što se tiče uzimanja i odvoza žita: „*Namque per ludibrium adsidere clausis horreis et emere ultro frumenta ac luere pretio cogebantur. Devortia itinerum et longinquitas regionum indicebantur, ut civitates proximis hibernis in remota et avia deferrent, donec quod omnibus in promptu erat paucis lucrosum fieret.*“¹⁴⁹ Taj je problem, po Tacitu, riješio Agrikola.¹⁵⁰ Smatra da su Briti kupovali žito koje oni nisu ni htjeli ni dobivali i koje su oni davali Rimu kao danak. Nisu mogli svoje žito davati zbog nepristupačnosti mjesta gdje bi ga morali ostavljati.¹⁵¹ Southern pak navodi da su Briti ili morali plaćati prijevoz žita da izbjegnu putovanje ili morali kupovati još žita da bi mogli zadovoljiti rimske zahtjeve za koje bi službenici često znali reći da su veći nego što su zapravo bili.¹⁵² Iz Kalgakova¹⁵³ govora također saznajemo da su Rimljani uzimali mnogo.¹⁵⁴ Amijan Marcelin također navodi da se za Julijanove vladavine žito redovito donosilo iz Velike Britanije.¹⁵⁵ Solin spominje i Orkneysko otočje te govori da ondje ne raste ništa osim site.¹⁵⁶ U *Historia Augusta* u biografiji cara Proba nalazimo da su provincije u Galiji, Hispaniji i Britaniji dobile dopuštenje uzgoja vinove loze.¹⁵⁷ Što se tiče dopuštenja uzgoja vinove loze, Svetonije spominje edikt cara Domicijana iz 92. n. e. kojim je taj car ograničio sadnju vinove loze u Italiji, dok su u ostalim provincijama vinogradi trebali biti uništeni.¹⁵⁸

Cezar spominje biljku vrbovnik ili sač koju je ondašnje stanovništvo koristilo za bojanje. O tome više kasnije.¹⁵⁹ O toj biljci također govore Mela i Plinije. Mela je spominje u istom smislu kao i Cezar,¹⁶⁰ dok Plinije kaže da se u Galiji zove *glastum* te da je slična biljci *plantago* o kojoj nisam mogao naći nikakve informacije.¹⁶¹ Cezar i Mela daju joj ime *vitrum*.

¹⁴⁸ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen, 1864.

¹⁴⁹ Bili su tjerani, naime, bezveze sjediti kod zatvorenih žitnica i kupovati žito za drugog i plaćati cijenom. Vijuganja putova i udaljenost krajeva su određena da plemena s najbližim zimovalištima odnose (sc. žito) na zabačena i udaljena (mjesta) dok ono što je svima bilo lagano nije postalo profitabilno nekolicini.

¹⁵⁰ Tac. Ag. 19.

¹⁵¹ Tacitus, *Dialogus, Agricola, Germania*, The Loeb Classical Library, 1965: 205. fus. 1.,

¹⁵² Southern, 2013: Nažalost, ne mogu napisati broj stranice zato što sam informaciju dobio iz pregleda na „Google knjigama“.

¹⁵³ Kaledonski vođa iz 1. st. n. e.

¹⁵⁴ Tac. Ag. 31.

¹⁵⁵ Amm. XVIII. 2.

¹⁵⁶ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847.

¹⁵⁷ *Historia Augusta, Probus Flavii Vopisci Syracusii* 18.

¹⁵⁸ Suet. Dom. 7.

¹⁵⁹ Caes. Gal. V. 14.

¹⁶⁰ *Chorographia* III. 51.

¹⁶¹ Plin. Nat. XXII. 2.

Današnje latinsko ime za ovu biljku je *isatis tinctoria* te spada u porodicu krstašica ili kupusnjača.¹⁶²

Skribonije Largo navodi da postoji biljka koja se koristi za liječenje zmijskih ugriza. Zove se *hierobotane* ili *trifolium acutum* dok je Grci zovu *ὄζυτρίφυλλον*. Ta je biljka vrsta djeteline koja po Skriboniju raste uglavnom na Siciliji. Međutim, kaže da je na britanskim gorama rasla slična biljka kojoj ne daje ime.¹⁶³

Osim što spominje vrbovnik, Cezar spominje i vrste drveća. Kaže da ima svakakvih vrsta drveća u Britaniji, ali da nema bukve i jele, lat. *fagus* i *abies*, kojih ima u Galiji.¹⁶⁴ Bukava je bilo u Britaniji tako da izgleda da Cezar ili nije naišao na njih ili riječju *fagus* mislio na drugu vrstu stabla.¹⁶⁵ Što se tiče jelâ, u Velikoj Britaniji postoji jedna autohtona vrsta jele koja raste samo u današnjoj Škotskoj.¹⁶⁶ Plinije među raznim biljkama u svom djelu spominje i trešnju, lat. *cerasus*. Kaže da ju je Lucije Lukul, rimski državnik i general iz 1. st. pr. n. e., nakon svoje pobjede nad pontskim kraljem Mitridatom VI. donio u Italiju te da se odatle proširila posvuda, čak i do Velike Britanije.¹⁶⁷ Silije Italik spominje kaledonske šume u svom epu *Punica*. Dok Jupiter Veneri govori o budućnosti trojanskog, tj. rimskog, naroda, kaže da će se uzdići vojnička obitelj sa sabinskih prostora koja će prva voditi vojsku u kaledonske šume („*Caledonios lucos*“).¹⁶⁸ Pod sabinskom obitelji misli se na Vespazijana, rodom iz grada *Cures*¹⁶⁹ i njegove nasljednike. Agrikola, koji je prvi vodio pohode protiv Kaledonaca, bio je general pod Vespazijanom. Flor, dok govori o Ciminijskoj šumi,¹⁷⁰ opisuje da je nekoć bila neprohodna („*invius*“) kao kaledonska.¹⁷¹ Također spominje da je Cezar zarobio jednog Kasivelaunovog saveznika nakon što ga je slijedio u kaledonske šume.¹⁷² Budući da se Cezar borio samo u južnoj i jugoistočnoj Britaniji, nerealno je za očekivati da je Cezar proganjao nekoga do današnje Škotske. Flor koristi pojam kaledonske šume umjesto riječi za sjever.

¹⁶² Vidi <https://plants.usda.gov/core/profile?symbol=ISTI> 1(6. rujna 2018).

¹⁶³ *Compositiones medicamentorum* 163.

¹⁶⁴ Caes. Gal. V. 12.

¹⁶⁵ Vidi <https://www.woodlandtrust.org.uk/visiting-woods/trees-woods-and-wildlife/british-trees/native-trees/common-beech/> (28. rujna. 2018).

¹⁶⁶ Vidi <https://www.woodlandtrust.org.uk/visiting-woods/trees-woods-and-wildlife/british-trees/native-trees/scots-pine/> (29. rujna 2018).

¹⁶⁷ Plin. Nat. XV. 30.

¹⁶⁸ *Punica* III. 598.

¹⁶⁹ Blizu današnjeg naselja Fara in Sabina u Italiji.

¹⁷⁰ Stara šuma između Lacija i Etrurije.

¹⁷¹ Flor. Epit. I. 12.

¹⁷² Ibid. I. 45.

2.5. Fauna

Što se tiče domaćih životinja Atlantskog otočja, Cezar navodi da u južnoj Britaniji na obali ima puno stoke („*pecorum magnus numerus*“) te posebno spominje zečeve, kokoši i guske koje se ne smiju jesti (*gustare fas non putant*).¹⁷³ Guske spominje i Plinije. Spominje vrstu *cheneros* (mn. *chenerotes*) koje su malo manje od običnih gusaka. Za razliku od onih za koje Cezar tvrdi da se ne smiju jesti, Plinije kaže da se ove guske jedu na gozbama.¹⁷⁴ U izdanju *The Loeb Classical Library* ime te guske prevedeno je kao ‘bjelolica guska’, dok Cuvier¹⁷⁵ misli da je to u biti patka žličarka. Solin spominje stada u Irskoj. Kaže da ima toliko pašnjaka da ide u opasnost ako pastiri ne čuvaju stoku („*ita pabulosa, ut pecua, nisi interdum a pastibus arceantur, ad periculum agat*“).¹⁷⁶ Ova se informacija može dovesti u vezu s prethodno iznesenom Melinom informacijom o prejedanju stoke. Sv. Jeronim kaže da se Atikoti, lat. *Atticoti*, britsko pleme koje je živjelo na današnjoj granici Škotske i Engleske u kasnoj antici, bave svinjarstvom i stočarstvom iako uživaju i u ljudskom mesu.¹⁷⁷ Gratije u svom djelu „O lovu“ kaže da su britanski psi bolji od molosa,¹⁷⁸ ali da štenad ima varljivo držanje („*mentituros decoresi*“).¹⁷⁹ Nemezijan navodi da su brzi i dobri u lovu.¹⁸⁰ Simah opisuje škotske pse koji su se borili u sklopu igara. Kaže da se mislilo da su dovučeni iz divljih špilja („*ut ferreis caveis putaret advectos*“).¹⁸¹ Klaudijan spominje britanske pse koji mogu slomiti vrat biku.¹⁸²

O divljim životinjama govori Marcijal. U jednoj pjesmi jedan je Laureol pribijen na križ te je potom njegovo tijelo dano kaledonskom medvjedu („*Caledonio urso*“).¹⁸³ Solin kaže za Irsku da ondje nema ni zmija ni pčela te da su ptice rijetke. Također navodi za otok *Tanatus* da nema zmija te da čak umiru ako su odvedene onamo.¹⁸⁴ Freeman, pak, spominje da, iako zmija nema u Irskoj, bilo je pčela i ptica.¹⁸⁵ Što se tiče otoka *Tanatus*, kaže da je Solina ovdje inspirirao Plinije Stariji.¹⁸⁶ On je rekao da je jedan balearski otok imao tlo koje je

¹⁷³ Caes. Gal. V. 12.

¹⁷⁴ Plin. Nat. X. 29.

¹⁷⁵ Vidi

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D10%3Achapter%3D29> (30. rujna 2018).

¹⁷⁶ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen, 1864.

¹⁷⁷ *Adversus Iovinianum* II. 7.

¹⁷⁸ Grč. Μολοσσός, vrsta psa iz drevne južne Europe. Smatraju se predcima današnjih mastifa.

¹⁷⁹ *Grattius Cynegetica* 175. – 181.

¹⁸⁰ *Nemesianus Cynegetica* 225. – 226.

¹⁸¹ *Epistulae* II. 77.

¹⁸² *De consulatu Stilichonis* III. 301.

¹⁸³ *De spectaculis liber* 9./7. 3.

¹⁸⁴ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen, 1864.

¹⁸⁵ Freeman, 2001: 87.

¹⁸⁶ Plin. Nat. III.78. – 79.

odbijalo zmiје, no susjedni otok bio je krcat njima. Stanovnici tog drugog otoka morali su donositi tlo s onog prvog da bi odbili zmiје.¹⁸⁷ U biografiji Gordijana I. u *Historia Augusta* spominje se tzv. kuća kljunova („*domus rostrata*“), na Pompejevu imanju u kojoj je naslikan Gordijanov lov na razne divlje životinje. Na slikama se uz druge životinje nalaze i britanski jeleni.¹⁸⁸ Auzonije spominje sovu poznatu kaledonskim snahama („*nota Caledoniis nuribus muliebre secus Strix*“).¹⁸⁹ U izdanju *The Loeb's Classical Library* navodi se da, iako ne postoji drugi spomen kaledonskih sova, za *strix* se mislilo da siše krv novorođenčadi te da je utjelovljenje magije.¹⁹⁰ Također se primjećuje povezanost *strix* s vješticama, lat. *strigae*, kod Petronija i Apuleja.¹⁹¹ Potonji spominje vješticu koja se pretvara u sovu.¹⁹² U Klaudijanovu djelu „O Stilihonovom konzulatu“ Britanija je personificirana kao i druge rimske pokrajine. U svom opisu ona je zaogrnuta kaledonskom nemani („*velata Caledonio monstro*“).¹⁹³

Mela prvi od autora spominje morski životinjski svijet. Kaže da velike rijeke u Velikoj Britaniji nose bisere.¹⁹⁴ Bisere spominju još Plinije, Tacit, Svetonije, Solin i Amijan. Plinije opisuje da su biseri u Velikoj Britaniji maleni i da su bili ili loše boje ili bez sjaja, ovisno kako protumačimo pridjev *decolores*. Navodi da je Cezar isticao da su biseri na jednom oklopu posvećenom Veneri Roditeljici britanski.¹⁹⁵ Solin također navodi da britanska obala daje bisere te spominje isti taj oklop posvećen.¹⁹⁶ Svetonije kaže da je Cezar navodno izvršio invaziju na Veliku Britaniju djelomično i zbog njenih bisera te da ih je navodno vagao u svojim rukama.¹⁹⁷ Tacit kaže da su britanski biseri bili crnomanjasti i boje olova („*subfusca et liventia*“).¹⁹⁸ Tetulijan nakratko spominje vrstu školjke („*genus conchae*“) koja daje bisere.¹⁹⁹ Auzonije govori da Kaledonci, tj. Briti, nailaze na bisere bijelog sjaja („*albentes*“).²⁰⁰ Amijan kaže da se mogu naći u skrovitijim mjestima Britanskog mora te da su manje kvalitetni od perzijskih i indijskih bisera („*dignitate dispari*“).²⁰¹ Što se tiče vrsta bisera u Britaniji, Finlay smatra da ih je bilo više te da su se međusobno podosta razlikovale. Navodi da su poznati crni biseri iz današnje sjeverne Engleske koji bi odgovarali ovim tamnijim

¹⁸⁷ Freeman, 2008: 87. – 88. (Plin. Nat. III. 78. – 79).

¹⁸⁸ *Historia Augusta, Gordiani tres Iulii Capitolini* 3.

¹⁸⁹ Aus. Tech XII. 10. 26.

¹⁹⁰ Ov. Fast. VI. 135.

¹⁹¹ Redom: Petr. 63; Apul. Met. III. 21.

¹⁹² Ausonius, vol. I., *The Loeb Classical Library*, 301: fus. 5.

¹⁹³ *De consulatu Stilichonis* II. 247.

¹⁹⁴ *Chorographia* III. 51.

¹⁹⁵ Plin. Nat. IX. 62.

¹⁹⁶ *Collectanea rerum memorabilium* 54. Panckoucke 1847; 53. Momsen, 1864.

¹⁹⁷ Suet. Caes. 47.

¹⁹⁸ Tac. Ag. 12.

¹⁹⁹ Tert. *De cultu feminarum* 6.

²⁰⁰ Aus. Mos. 70.

²⁰¹ Amm. XXIII. 6.

biserima o kojima govore Plinije i Tacit. No, ima i svijetlih bisera na koje je mogao aludirati Auzonije.²⁰²

Govori se ponešto i o oštrigama. O njima pišu Plinije, Juvenal i Auzonije. Plinije spominje Sergija Oratu koji se bavio oštrigama te ih je uspoređivao po okusu pokušavajući odrediti koje su najbolje. Nije rekao ništa o britanskim oštrigama zato što tada britanske obale nisu bile pod rimskim utjecajem.²⁰³ Kasnije citira Mucijana, rimskog generala, državnika i pisca iz 1. st. n. e., koji kaže da su cizičke oštrige slađe („*dulciora*“) od britanskih.²⁰⁴ Navodi da su Rimljani cijenili oštrige iz *Ruptae*.²⁰⁵ Juvenal također spominje te iste oštrige kada govori da je Neron znao po okusu odakle je koja oštriga te da je tako znao identificirati i rutupinske, tj. britanske, oštrige.²⁰⁶ Auzonije u jednom svom pismu, slično kao i u pjesmi *Mossella*, spominje oštrige na koje Kaledonci, tj. Briti, nailaze nakon što ih plima ostavi.²⁰⁷

Spominju se nakratko i druge morske životinje. Juvenal spominje britanskog kita („*ballaena Britannica*“) u usporedbi s pohlepnim ljudima koji žele prikupiti što više novaca. Uspoređuje da prihodi tih ljudi po veličini nadmašuju njihove ostavštine onoliko koliko britanski kit nadmašuje dupina.²⁰⁸ Auzonije spominje koralje u istom kontekstu kao i oštrige u pjesmi *Mossella*.²⁰⁹

2.6. Prirodna bogatstva

Cezar navodi da u Velikoj Britaniji ima nalazišta bijelog olova, tj. kositra,²¹⁰ („*plumbum albumi*“) u središnjem dijelu otoka te malo željeza u primorju. Također piše da u Velikoj Britaniji nema mjedi, nego da se mora uvoziti.²¹¹ Ciceron u jednom od pisama Gaju Trebaciju Testi, svom prijatelju i Cezarovu savjetniku tijekom Galskog rata, kaže da je našuo da u Velikoj Britaniji nema ni zlata ni srebra.²¹² Mela, dok piše o otocima na sjeveru Europe, spominje otoke *Cassiterides* koji su bogati kositrom („*plumbo abundant*“).²¹³ Romer navodi, ako se stvarno misli na otočje Scilly, da bi toponim *Cassiterides* trebao uključivati i Cornwall

²⁰² Finlay, 2006: 3. poglavlje.

²⁰³ Plin. Nat. IX. 79.

²⁰⁴ Ibid. XXXII. 21.

²⁰⁵ Richborough; Vidi Pliny the Elder, priredili: Bostock, John, Riley, H.T. Vidi <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D32%3Achapter%3D21,fus.15>.

²⁰⁶ Juv. 4. 141.

²⁰⁷ Aus. Ep. V. 35.

²⁰⁸ Juv. 10. 12. – 14.

²⁰⁹ Aus. Mos. 70.

²¹⁰ Lewis, Short, s. v. *plumbum*.

²¹¹ Caes. Gal. V. 12.

²¹² Cic. Fam. VII. 7. 1.

²¹³ *Chorographia* III. 47.

zato što je i on pun kositra.²¹⁴ Mela također spominje da u britanskim rijekama ima dragulja („*gemmas generantia*“).²¹⁵ Plinije kaže da na otoku *Mictis*²¹⁶ ima kositra.²¹⁷ Također navodi da u Velikoj Britaniji ima crnog olova („*plumbum nigrum*“), tj. običnog olova, koje se inače teško kopalo u Hispaniji i Galiji, a u Velikoj je Britaniji bilo plitko u zemlji. Tog je olova ondje bilo toliko da je postojao zakon koji je propisivao najveću količinu koja se smjela iskopati.²¹⁸ Plinije dalje parafrazira Sotaka, grčkog litologa iz 4. st. pr. n. e., koji kaže da jantar teče iz stijena u Velikoj Britaniji koje se zovu *Electrides* („*Sotacus credidit in Britannia petris effluere, quas electridas vocavit*“).²¹⁹ Tacit, za razliku od Cicerona, kaže da Velika Britanija obiluje zlatom, srebrom i ostalim metalima.²²⁰ Za zlato se zna da ga je bilo ondje; poznato je nalazište Dolaucothi u današnjem Walesu.²²¹ Solin također piše da u Velikoj Britaniji postoji velika količina i različitost metala. Za gagat kaže da je ondje najbolji i najobilniji kamen te da se koristio za ukras i potpalu.²²² U britanskom engleskom danas je uobičajeno reći da netko ima kosu crnu poput gagata, eng. *jet-black hair*.

3. ETNOGRAFIJA

3.1. Smještaj i podrijetlo

O smještaju i podrijetlu različitih plemena i naroda u Atlantskom otočju ne saznajemo mnogo iz književnih izvora. Cezar dijeli stanovništvo na one iz unutrašnjosti („*Britanniae pars interior*“) te na one koji žive u primorju blizu Galiji („*maritima pars*“). Za ljude iz unutrašnjosti kaže da su autohtoni stanovnici otoka, a da su primorci došli onamo iz Galije pljačkajući i ratujući. Također govori da skoro svi nose ista imena kao i njihovi rođaci na kontinentu te da u primorju živi jako puno ljudi.²²³

O podrijetlu Brita samo govori Tacit koji kaže da Brite nije briga za njihovo podrijetlo te da su Kaledonci zbog svog izgleda germanskog podrijetla.²²⁴

²¹⁴ Romer, 1998: 115. fus. 28.

²¹⁵ *Chorographia* III. 51.

²¹⁶ Pretpostavlja se St. Michael's Mount kod Cornwalla.

²¹⁷ Plin. Nat. IV. 16.

²¹⁸ Ibid. XXXIV. 49.

²¹⁹ Ibid. XXXVII. 11.

²²⁰ Tac. Ag. 12.

²²¹ *The Dolaucothi gold mines I: the surface evidence*, The Antiquaries Journal 49, no. 2. 1969.

²²² *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen 1864.

²²³ Caes. Gal. V. 12.

²²⁴ Tac. Ag. 11.

3.2. Izgled

Cezar ne govori puno o izgledu stanovništva. Kaže da su se oni iz unutrašnjosti oblačili u kože te da se svi Briti briju po cijelom tijelu osim na glavi i gornjoj usni, tj. nose brkove. Tacit malo detaljnije opisuje izgled lokalnog stanovništva. Za Kaledonce kaže da imaju crvenu kosu („*rutilae comae*“) i velike udove („*magni artus*“). Siluri imaju tamnija lica („*colorati vultus*“) i kovrčavu kosu („*torti crines*“).²²⁵ Po Tacitu ove odlike i međusobni smještaj silurskih zemalja, današnjeg južnog Walesa, i Hispanije znače da su se Iberi nekoć naselili ondje. Tacit također navodi da u današnjem stanovništvu Irske, Walesa i Cornwalla doista postoji genetska sličnost sa Španjolcima što je jako zanimljivo povjesničarima koji to pridodaju kasnijim događanjima kao što je prisutnost španjolske armade u tim predjelima.²²⁶ Za one koji žive u primorju blizu Galiji kaže da su poput Gala, ali ne spominje njihov izgled.²²⁷ Lukan spominje da su plavokosi („*flavi Britanni*“).²²⁸

Treba izdvojiti bojanje i tetoviranje jer su Briti bili poznati po tome što znači da postoji puno više različitih izvora. Cezar prvi spominje bojanje vrbovnikom. Kaže da se svi Briti bojaju njime („*omnes vero se Britanni vitro inficiunt*“) te da daje nebeskoplavu boju („*caeruleum colorem*“). Tvrdi da se bojaju njime da izgledaju strašnije u bitci.²²⁹ Sljedeći autor koji spominje bojanje je Propercije. Kaže da je njegova draga obojala svoju kosu imitirajući Brite, tj. obojala ju je u plavu boju. On tu boju zove belgijskom („*Belgicus color*“).²³⁰ Ovidije za Brite navodi da su zelene boje („*virides*“) ili boje vrbovnika („*vitreos*“).²³¹ Nisam uspio pronaći može li se vrbovnikom dobiti zelena boja. Mela se izražava skoro isto kao Cezar („*vitro corpora infecti*“), ali ne zna zašto se Briti bojaju; pretpostavlja da je zbog estetike.²³² Plinije drži da je vrbovnik sličan biljci *plantago* te da se u Galiji zove *glastum*. Govori da se njime bojaju po cijelom tijelu britske supruge i snahe („*Brittanorum coniuges nurusque toto corpore incedunt*“) te da hodaju gole tako obojane tijekom nekih svetkovinama.²³³ Marcijal kaže da je jedna Klaudija Rufina bolja od svih Rimljanki iako je rođena od nebeskoplavih Brita („*caeruleis Britannis*“).²³⁴ Također, Brite opisuje kao oslikane

²²⁵ Caes. Gal. V. 14.

²²⁶ Tacitus, *Dialogus, Agricola, Germania*, The Loeb Classical Library, 1965: 188. fus. a

²²⁷ Tac. Ag. 11.

²²⁸ Luc. III. 78.

²²⁹ Caes. Gal. V. 14.

²³⁰ Prop. 2.18.c 23.

²³¹ Ov. Am. II. 16. 39.

²³² *Chorographia* III. 51.

²³³ Plin. Nat. XX. 2.

²³⁴ Mart. XI. 53.

(„*pictis Britannis*“).²³⁵ Klaudijan kaže da se Pikti s razlogom zovu tako („*nec falso nomine Pictos*“)²³⁶ te da su imali čudna ispisana tijela (*notatas exanimis figuras*“).²³⁷ Pod ovim zadnjim komentarem Klaudijan možda misli na bojanje vrbovnikom, ali možda misli i na tetoviranje. Kaže drugdje da personifikacija Britanije ima obraze oslikane željezom (*ferro picta genas*“).²³⁸ Tetoviranje nalazimo i u Servijevu komentaru na 146. stih četvrte knjige „Eneide“. Vergilije spominje neki skitski narod za koje Servije kaže da su oslikani, ali da nemaju tetovaže kao Briti („*picti autem, non stigmata habentes, sicut gens in Britannia*“).²³⁹

Međutim, izgledno je da Briti nisu bojali kožu vrbovnikom iako su njime bojali tkaninu. Neki amaterski pokušaji tetoviranja kože njime završili su ožiljcima i/ili posjetima liječniku, dok obično nanošenje tinte nije postizalo veće rezultate.²⁴⁰ S druge strane, nađeno je prezervirano tijelo²⁴¹ u močvari Lindow u grofoviji Chester u sjeverozapadnoj Engleskoj čija je koža sadržavala poveću količinu aluminija, silicijevog dioksida i bakra. Smatra se da su to tragovi gline s bakrom i drugih pigmenata.²⁴²

3.3. Prehrana

Kao što je već rečeno, Cezar je rekao da ima mnogo stoke u Britaniji te da im vjerski zakoni, lat. *fas*, ne dopuštaju jesi zečeve, kokoši i guske. Međutim, ipak uzgajaju te životinje za razonodu i užitak („*animi voluptatisque causa*“).²⁴³ Za Brite koji žive u unutrašnjosti otoka navodi da žive samo od mlijeka i mesa.²⁴⁴ Plinije donosi uvid u to kako su Briti gnojili svoju zemlju. Kaže da su Briti i Gali prvi počeli gnojiti zemlju latorom. Jedna podvrsta latora je srebrna kreda („*creta argentaria*“) tako zvana jer se njome čistilo srebro koja se dosta koristila u Britaniji.²⁴⁵ Po Pliniju njeni učinci traju osamdeset godina što je, naravno, nemoguće.²⁴⁶ Sv. Jeronim spominje Atikote, lat. *Atticoti*, za koje kaže da uživaju u ljudskom mesu. Po njemu su pastirske stražnjice („*pastorum nates*“) i ženske grudi („*feminarum papillas*“) bile delikatese.²⁴⁷ Freeman smatra da je moguće da nisu bili kanibali.²⁴⁸ Solin

²³⁵ Ibid. XIV. 99.

²³⁶ *Panegyricus de tertio consulatu Honorii* 54.

²³⁷ *De bello Gothico* 418.

²³⁸ *De consulatu Stilichonis* II. 248.

²³⁹ Serv. A. IV. 146.

²⁴⁰ Vidi <http://www.dunsgathan.net/essays/woad.htm> (7. listopada 2018).

²⁴¹ Eng. *bog body*.

²⁴² Der Veen, Hall, May, *Oxford Journal of Archaeology*, 1993: 367.

²⁴³ Caes. Gal. V. 12.

²⁴⁴ Ibid. 14.

²⁴⁵ Plin. Nat. XVII. 4.

²⁴⁶ Vidi fus. 8.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D17%3Achapter%3D4#note8> (21. rujna 2018).

²⁴⁷ *Adversus Iovinianum* II. 7.

smatra da se stanovnici otočja *Hebudes*, tj. Hebrida, ne bave poljoprivredom nego da se hrane samo ribom i mlijekom. Zanimljiva je još jedna informacija koju Solin donosi o Hebridima. Siromasi su ondje jeli na javni trošak („*alitur de publico*“).²⁴⁹ Sv. Jeronim spominje neku kašu koja se jela u Irskoj („*Scottorum pultibus praegravatus*“).²⁵⁰

3.4. Pravo

3.4.1. Politički ustroj

Cezar spominje Divicijaka, Belga, ne Heduanca, koji je nekoć bio najmoćniji čovjek u Galiji i držao vlast u Britaniji („*imperium Britanniae*“).²⁵¹ Nakon što je pacificirao Atrebate, Cezar je postavio Komija za kralja („*regem*“) u Britaniji.²⁵² Kad govori o Kasivelaunu, lat. *Cassivelaunus*, ne spominje se nikakva titula, samo da je okupio narode protiv Rimljana. Cezar dalje navodi jest da je Kasivelaun poslao poslanike četirima kentskim kraljevima („*ad Cantium (...) quibus regionibus quattor reges praeerant*“).²⁵³ August opisuje da je primio kraljeve („*reges*“) pribjegle iz Britanije.²⁵⁴ Mela također govori da Britanija ima kraljeve („*fert populos regesque populorum*“).²⁵⁵ Tacit spominje da su se Briti u Agrikolino vrijeme priklanjali moćnicima te njihovim strankama i politikama („*nunc per principes factionibus et studiis trahuntur*“), ali da su prije imali kraljeve („*olim regibus parebant*“).²⁵⁶ Međutim, Prazutaga, lat. *Prasutagus*, kralja Icena, lat. *Iceni*, britskog plemena koje je živjelo u današnjoj grofoviji Istočnoj Angliji, ipak naziva *rex*.²⁵⁷ Tacit naglašava njihovu raščlanjenost i neorganiziranost u smislu da ih je lako nadvladati. Govoreći o Budiki, on spominje da Britima nije bio bitan spol vladara („*neque enim sexus in imperiis discernunt*“).²⁵⁸ Osim Budike, također se spominje i Kartimandua ili Kartismandua, lat. *Cartimandua* ili *Cartismandua*, kraljica Brigancana,²⁵⁹ kojoj Tacit daje titulu *regina*, tj. kraljica.²⁶⁰ Svetonije u Kaligulinoj biografiji spominje jednog Cinobelina, lat. *Cynobellinus* kojeg naziva „*rex Britannorum*“.²⁶¹

²⁴⁸ Freeman, 2001: 99.

²⁴⁹ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847.

²⁵⁰ *Commentariorum in Ieremiam prophetam libri sex* I. uvod.

²⁵¹ Caes. Gal. II. 4.

²⁵² Ibid. IV. 21.

²⁵³ Ibid. V. 26.

²⁵⁴ Aug. RG. 6.

²⁵⁵ *Chorographia* III. 51.

²⁵⁶ Tac. Ag. 12.

²⁵⁷ Tac. Ann. XIV. 31.

²⁵⁸ Tac. Ag. 16.

²⁵⁹ Jedno od najpoznatijih i najmoćnijih britskih plemena. Živjeli su u današnjoj sjevernoj Engleskoj.

²⁶⁰ Tac. Hist. III. 45.

²⁶¹ Suet. Cal. 44.

3.4.2. Obiteljsko pravo

Prema Cezaru u Britaniji su muškarci međusobno dijelili žene. Njih deset do dvanaest dijelili bi jednu ženu te ne bi bilo neobično da braća ili otac i sin dijele istu ženu. U slučaju trudnoće, dijete bi pripalo muškarcu koji je razdjevičio tu ženu.²⁶² Tacit spominje slučaj rastave u kojem se kraljica Kartimandua rastavila od svog muža Venucija zato što ga nije mogla više podnositi te ga je ostavila za njegovog štitonošu Velokata koji je potom dobio viši položaj („*spreto Venutio, is fuit maritus, armigerum eius Vellocatum in matrimonium regnumque accepit*“).²⁶³ Solin navodi da na Hebridima nijedan muškarac nema svoju vlastitu suprugu („*nulla illi datur femina propria*“) nego muškarci mijenjaju žene. U tom sistemu nema ni želje ni nade za djecom („*unde ei nec votum, nec spes conceditur liberorum*“).²⁶⁴ Sv. Jeronim u jednom pismu piše o braku te navodi sistem koji su imali Irci i Atikoti („*Scottorum et Atticorum ritu*“). Oni su dijelili žene i imali su zajedničku djecu („*promiscuas uxores, communes liberos habeant*“).²⁶⁵ Isto piše i u traktatu protiv Jovinijana u kojem piše da irski narod nema vlastite supruge („*Scotorum natio uxores proprias non habet*“).²⁶⁶

3.5. Vjerovanja

3.5.1. Druidi

Cezar smatra da su britanski druidi izvorni. Kaže da je druidska disciplina nastala u Britaniji te da je potom prenesena u Galiju. Napominje da se tada išlo u Britaniju detaljnije izučiti druidski zanat. Cezar ne spominje neke razlike među galskim i britskim druidima, već opisuje samo galske. Druidi su bili zaduženi za vjerske stvari („*rebus divinis intersunt*“), javna i privatna žrtvovanja te su bili glavni učitelji u društvu i bili su jako ugledni. Bili su glavni sudci u društvu: odlučivali su o cijelom pravosuđu, od najmanjih prekršaja do određivanja naslijeđa i granica. Ako bi se netko ogriješio o njihovu odluku, tom pojedincu bi slijedila zabrana pristupanja žrtvovanjima što znači da bi ga ostalo stanovništvo smatralo bezbožnim te bi ga izbjegavalo i isključivalo. Među njima postojao je glavni druid kojeg bi ili naslijedio drugi druid koji je bio izrazito bolji od ostalih ili bi se glasovalo tko će postati novi vođa. Ta bi glasovanja ponekad završavala međusobnom borbom. Imali su jednom godišnje veliki sastanak u području Karnuta, lat. *Carnutes*, galskog plemena koje je živjelo između rijeka Loire i Seine. Druidi se uobičajeno klone rata i ne plaćaju ratne poreze. Ne moraju

²⁶² Caes. Gal. V. 14.

²⁶³ Tac. Hist. III. 45.

²⁶⁴ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847.

²⁶⁵ *Epistulae* 69.

²⁶⁶ *Adversus Iovinianum* II. 7.

prolaziti kroz vojnu obuku („*militae vacationem*“) te imaju nekakav društveni imunitet („*ominumque rerum habent immunitatem*“). Budući da su druidi imali jako povlašteno mjesto u društvu, mnoge su mlade muškarce poticali ne bi li postali druidi. Govorilo se da su u sklopu te obuke pripravnici morali učiti toliko velik broj stihova da bi školovanje znalo potrajati i do dvadeset godina. Nažalost, Cezar ne govori ništa o njihovom sadržaju. Iako nisu zapisivali te stihove, galski druidi koristili su se grčkim pismom kada bi nešto zapisivali. Za potrebu pamćenja stihova donosi dvije teze. Prva je da nisu htjeli da njihovo znanje bude općeznano, dok je druga da su se stihovi učili napamet zbog vježbanja pamćenja. Također navodi da ne vjeruju da duše umiru, nego da nakon smrti pojedinca njegova duša prelazi u drugoga. Zbog toga se ne boje umiranja, nego im je to na čast. Od ostalih stvari Cezar spominje da su raspravljali o kretanju zvijezda, veličini svemira i Zemlje, prirodi te snazi i moći bogova.²⁶⁷ Do Plinijeva vremena, Tiberije je već zabranio prakticiranje druidizma u Galiji. Ipak, praksa je preživjela u Britaniji koja u to vrijeme još nije bila strogi dio rimske države.²⁶⁸ Tacit nakratko spominje druide dok opisuje kako Gaj Svetonije Paulin, lat. *Gaius Suetonius Paulinus*,²⁶⁹ vrši invaziju na Anglesey. Invazija nije provedena do kraja zbog Budičine pobune. Piše da su bili blizu vojnika te da su s podignutim rukama izgovarali strašne molitve.²⁷⁰

3.5.2. *Fas i nefas*

Već je ranije spomenuto kako Cezar navodi da je u Britaniji jesti zeca, kokoš ili gusku protiv vjerskih zakona („*leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant*“).²⁷¹ Solin, s druge strane, smatra da su Irci istovremeno poštivali i kršili vjerske zakone („*fas ac nefas eodem loco ducunt*“).²⁷² Ovo su jedina dva izvora u kojima se navode britski i irski vjerski zakoni. Tacit spominje svete gajeve u Britaniji. Nakon što su upali na Anglesey, kaže, Rimljani su posjekli ondašnje svete gajeve („*excisique luci saevis superstitionibus sacri*“).²⁷³

Uz druide Plinije opisuje i ceremonije pri svetkovinama: čini mu se da su ih prenijeli Perzijanci.²⁷⁴ Iz ovoga proizlaze dvije zanimljivosti. U komentaru stoji da se mogu uočiti sličnosti između okruglih tornjeva u Irskoj i bivšem perzijskom području. Također piše u osvrtu na rečenicu „*ut dedisse Persis videri possit*“ da bi zapravo moglo značiti da su

²⁶⁷ Caes. Gal. VI. 13. – 14.

²⁶⁸ Plin. Nat. XXX. 4.

²⁶⁹ Rimski general iz 1. st. n. e. Ne zna se je li bio u rodu s piscem Svetonijem Trankvilom.

²⁷⁰ Tac. Ann. XIV. 30.

²⁷¹ Caes. Gal. V. 12.

²⁷² *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen 1864.

²⁷³ Tac. Ann. XIV. 30.

²⁷⁴ Plin. Nat. XXX. 4.

Perzijanci donijeli te svetkovine u Britaniju. Ajasson kaže da dosta vjerovanja starih Brita imaju svoje korijenje na Istoku. Spominje štovanje zvijezda, jezera, šuma i rijeka; obrede koji su uključivali rezanje imele i biljaka *samiolus* i *selago* te navodi još svojstva za koja se mislilo da posjeduju riđovkina jaja.²⁷⁵ Auzonije spominje kaledonsku sovu o kojoj smo već čitali u poglavlju o fauni.²⁷⁶

3.5.3. Poganstvo

Seneka Mlađi piše da je Klaudije imao svoj hram te da je bio štovan kao bog u Britaniji. Tacit kaže da je hram bio u Kamulodunu, lat. *Camulodunum*, današnjem Colchesteru.²⁷⁷ Solin spominje tople izvore („*fontes calidi*“) čija je zaštitnica bila Minerva („*praesul est Minervae numen*“). Opisuje i da u njenim hramovima vječna vatra nikad ne prelazi u žar, nego u kamene grude.²⁷⁸ S Minervom se izjednačavaju božanstva *Sulis* i *Senua*.²⁷⁹

3.5.4. Kršćanstvo

Kršćanski pisci otkrivaju da se još za vrijeme Rimskog Carstva kršćanstvo širilo po Britaniji i Irskoj. Prudencije spominje Irce među poganima koji su se polako počeli prebacivati na kršćanstvo. Kaže da čak i poludivlji Irac, koji je gori od ratnog psa („*semifer et Scottus sentit, cane milite peior*“), prihvća kršćanstvo.²⁸⁰ U drugom djelu kaže da su se djela sv. Ciprijana²⁸¹ proučavala u Britaniji nakon njegove smrti.²⁸² Sv. Jeronim dosta spominje Brite u ovom pogledu. Njegovo je mišljenje da se ne mora hodočastiti u Jeruzalem, nego da se raju može pristupiti i iz Britanije iz čega se može zaključiti da se kršćanstvo u to vrijeme²⁸³ ondje prakticiralo.²⁸⁴ U drugom pismu kaže da ljudi odasvud idu u Betlehem učiti o kršćanstvu te među njima ubraja i Brite.²⁸⁵ Dalje, na još jednom mjestu, piše da je Britanija jedna od zemalja koje vjeruju u Krista.²⁸⁶

²⁷⁵ Vidi fus. 4., 5.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plin.+Nat.+30.4&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137> (28. rujna 2018).

²⁷⁶ Aus. Tech XII. 10. 26.

²⁷⁷ Sen. Apoc. 8.

²⁷⁸ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847.

²⁷⁹ Shotter, 2004: 73.

²⁸⁰ Prud. Apoth. 216.

²⁸¹ Sv. Ciprijan umro je 258. godine. Prudencije je pak živio cca 348. - cca 413.

²⁸² Prud. Peri. 13. 103.

²⁸³ Sv. Jeronim živio je od 347. do 420. godine.

²⁸⁴ *Epistulae* 58. 3.

²⁸⁵ Ibid. 46. 10.

²⁸⁶ Ibid. 146. 1.

3.5.5. Obredi

Nakon što su Rimljani došli na Anglesey i uništili gajeve posvećene okrutnom praznovjerju, Tacit daje informaciju da su žrtvovali zarobljeničku krv na žrtvenicima te da su smatrali da s pomoću ljudskih iznutrica mogu komunicirati s bogovima („*nam cruore captivo adolere aras et hominum fibris consulere deos fas habebant*“).²⁸⁷ O proricanju nema mnogo informacija. Jedino Solin spominje da su se njime u jednakoj mjeri bavili irski muškarci i žene.²⁸⁸

3.6. Karakter

Rimljani nisu mislili da su Briti napredni i kulturni ljudi. Horacije navodi da su divlji prema strancima („*Britannos hospitibus feros*“).²⁸⁹ Mela za britske narode i kraljeve piše da su neotesani („*inculti*“), dok za Irce kaže da su prosti, da ne znaju ni za kakvu vrlinu te da uopće nemaju pobožnosti („*cultores eius inconditi sunt et omnium virtutum ignari magis quam aliae gentes, pietatis admodum expertes*“).²⁹⁰ U komentaru stoji da Mela iznosi samo neka vjerovanja; navodi da se Strabon žalio na nedostatak pouzdanih izvora.²⁹¹ Seneka Mlađi Brite jednostavno naziva barbarima („*barbari*“).²⁹² Tacit je smatrao da su Briti pametniji od Gala („*ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre*“).²⁹³ Juvenal za Brite kaže da su grozni („*terribiles*“).²⁹⁴ Solin kaže za Irsku da je barbarska zbog surovog načina života stanovništva („*inhumana incolarum ritu aspero*“).²⁹⁵ Ausonije je napisao šest epigrama o nekom Silviju Dobrom koji je bio Brit („*de quodam Silvio Bono qui erat Brito*“).²⁹⁶ Komentar kaže da su riječi „Brit“ i „dobar“ bile tolike suprotnosti da je njihovo spajanje imalo komičan učinak.²⁹⁷ Prudencije za Irce navodi da su poludivlji i da su gori od ratnih pasa („*semifer et Scottus sentit, cane milite peior*“).²⁹⁸ Klaudijan Britaniju opisuje kao okrutnu („*saeva*“) i divlju („*dira*“), a za Irce kaže da su oštri („*Scotto truci*“).²⁹⁹ Sv. Jeronim spominje nekog svog

²⁸⁷ Tac. Ann. XIV. 30.

²⁸⁸ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847.

²⁸⁹ Hor. Od. III. 4. 33.

²⁹⁰ *Chorographia* III. 51; 53.

²⁹¹ Romer, 1998: 117. fus. 32.

²⁹² Sen. Apoc. 8.

²⁹³ Tac. Ag. 21.

²⁹⁴ Juv. 15. 124.

²⁹⁵ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen 1864.

²⁹⁶ Aus. Epigr. 107. – 112.

²⁹⁷ Ausonius, vol II., The Loeb Classical Library, 1921: 214. fus. 1.

²⁹⁸ Prud. Apoth. 216.

²⁹⁹ Redom: *Panegyricus de quarto consulatu Honorii* 73; *De bello Gothico* 568; 417.

protivnika koji je kritizirao neke Jeronimove spise te navodi njegovo irsko podrijetlo kao manu („*habet enim progeniem Scotticae gentis*“).³⁰⁰

Što se tiče odnosa s Rimljanima, Tacit kaže da bi Briti nelijeno izvršavali („*impigre obeunt*“) sve rimske naredbe ako bi se pravilno postupalo s njima.³⁰¹ Dalje, naime, govori da, iako su se pokoravali, Briti sebe nisu smatrali robovima. Misli se na to da su Briti plaćali danke i bili pod rimskim utjecajem, ali da nisu bili potpuno uklopljeni u rimsku državu. Tacit to opet naglašava u Kalgakovom govoru.³⁰²

3.7. Romanizacija

O romanizaciji britskog stanovništva najviše piše Tacit. Navodi da su do vremena Marka Trebelija Maksima³⁰³ Briti već naučili dopuštati si „greškice“ koje im gode („*didicere iam barbari quoque ignoscere vitiis blandientibus*“), tj. navikli su se na lagodniji život koji su Rimljani donijeli.³⁰⁴ Tacit dalje kaže da je Agrikola počeo podučavati sinove britskih prvaka. Malo pomalo Briti su se počeli priklanjati i latinskom jeziku i retorici, nositi toge, odmarati i kupati se u termama te sjediti za stolom kao Rimljani.³⁰⁵ Misao o togama ponavlja i Seneka Mlađi. Navodi da je Klaudije htio vidjeti sve ljude svijeta u togama, tj. romanizirati ih. Među narodima koji su bili romanizirani, Seneka navodi i Brite.³⁰⁶ Juvenal, napadajući neke kanibale u Egiptu, govori kako je ostatak svijeta kulturno napredovao. Kaže da je rječita Galija poučila britske odvjetnike („*Gallia caesidicos docuit facunda Britannos*“).³⁰⁷

3.8. Arhitektura i urbanizam

O zgradama i naseljima jako malo saznajemo iz književnih izvora. Cezar za ljude koji su živjeli u Kentu kaže da su imali mnogo zgrada koje su bile slične galskim. O utvrdama piše zanimljiv ulomak: „*Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt.*“³⁰⁸

³⁰⁰ *Commentariorum in Ieremiam prophetam libri sex* III. uvod

³⁰¹ Tac. Ag. 13.

³⁰² Ibid. 31.

³⁰³ Rimski senator koji je bio upravitelj Britanije za vrijeme Neronove vladavine (54. – 68. n.e).

³⁰⁴ Tac. Ag. 16.

³⁰⁵ Ibid. 21.

³⁰⁶ Sen. Apoc. 3.

³⁰⁷ Juv. 15. 111.

³⁰⁸ Briti pak za utvrde kažu kada utvrđuju neprohodne šume zidom i jarkom u koje se uobičajeno skupljaju zbog izbjegavanja neprijateljske navale. (Caes. Gal. V. 12).

3.9. Svakodnevni predmeti

Cezar piše da su se južni Briti koristili mjeđu, zlatnim novcem ili željeznim šipkama kao valutom.³⁰⁹ Mela navodi da što se ide više udaljava od kontinenta, to britski kraljevi manje znaju za novac („*aliarum opum ignari*“) te su bogatiji zemljama i stokom.³¹⁰ Solin, kad piše o nekim običajima na otoku *Silura*, piše da čuvaju stari običaj („*morem vetustum*“), tj. da se ne služe novcem nego da pri trgovini samo razmjenjuju dobra.³¹¹

Marcijal u svojim epigramima donosi nekoliko zanimljivih informacija o svakodnevnim predmetima kojima su se koristili Briti. Ismijavajući neku Lidiju kaže da je toliko debela da izgleda kao stare hlače britskog siromaha („*veteres bracae Brittonis pauperis*“).³¹² Također govori o jednoj britskoj vrsti košare, lat. *bascauda*, koja je postala popularna u Rimu.³¹³ Plinije, govoreći o pravilnom nošenju prstena, kaže da su Gali i Briti uobičajeno nosili prsten na srednjem prstu.³¹⁴

3.10. Brodogradnja

Cezar je tijekom Građanskog rata koristio brodove kakve je vidio kod Brit.: „*Carinae ac prima statumina alvei materia fiebant: reliquum corpus navium viminibus contextum coriis integebatur.*“³¹⁵ Plinije, Lukan i Solin spominju slične brodove: „*Etiam nunc in Britannico oceano vitiles (sc. naves) corio circumsutae fiunt,...*“ Lukan: „*Primum cana salix madefacto vimine parvam // textur in puppim caesoque inducta iuvenco // vectoris patiens tumidum super emicat amnem. // Sic (...) fusoque Britannus // navigat Oceano (...)*“³¹⁶ Plinije: „*Navigant autem vimineis alveis, quos circumdant ambitione tergorum bubulorum.*“³¹⁷ Može se vidjeti da se ova četiri izvora u mnogome poklapaju. Cezar i Lukan koriste imenicu *vimen*, Solin koristi pridjev *vimineus*, dok Plinije koristi *vitilis*. Oba pridjeva dolaze od istog korijena kao i *vimen*. Cezar i Plinije koriste imenicu *corium* u istom padežu, ali u različitom broju. Lukan i Solin specificiraju životinju od koje dolazi koža. Treba također izdvojiti da Lukan koristi glagol *texere* dok Cezar koristi složenicu istog glagola. U komentaru „Prirodoslovlja“ piše da su Briti taj stil brodogradnje preuzeli od Feničana koji su dolazili do Velike Britanije

³⁰⁹ Ibid.

³¹⁰ *Chorographia* III. 51.

³¹¹ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847; 22. Momsen 1864.

³¹² Mart. XI. 21. 9.

³¹³ Ibid. XIV. 99. 1.

³¹⁴ Nat. Hist. XXXIII. 6.

³¹⁵ Kobilice i rebra broda su se radili od drva. Ostatak broskog trupa omotan šibljem prikrivao se životinjskim kožama. (Caes. Civ. I. 54).

³¹⁶ Prvo se bijela vrba, nakon što se šiblje ovlaži, // plete u malen brod i presvučena (kožom) ubijenog junca // noseći putnika prelazi nabujalu rijeku. // Tako ... i Brit plovi razlivenim Oceanom. (Luc. IV. 131. – 5).

³¹⁷ Plove pak brodovima od šiblja koje oblažu pokrovom od goveđe kože. (*Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847).

trgovati. Dalje navodi se da su se slični brodovi do vremena ovog izdanja koristili u Bristolskom kanalu u zapadnoj Engleskoj te da su ih tada još uvijek koristili velški ribari.³¹⁸

Propercije spominje povezanost Brita s morem govoreći kako se njih slijedi mornaricom („*sequimur seu classe Britannos*“).³¹⁹ Tu povezanost spominju još Ovidije, Marcijal i Klaudijan. Ovidije ih opisuje kao morske („*aequoreos*“),³²⁰ dok im je Marcijal nadjenao pridjev *caeruleus* čime se ujedno može misliti na plavu boju vrbovnikove tinte i na plavu boju mora.³²¹ Personifikacija Britanije kod Klaudijana nosi plav plašt („*caeruleus amictus*“) koji ide do poda i oponaša valove Oceana.³²²

3.11. Ratovanje

Općenito o britskom ratovanju piše Mela navodeći da se Briti bore kao pješaci, na konjima te na bojnim kolima. Također govori da često međusobno ratuju. Kao razloge toga navodi želju za vladanjem i širenjem svog područja.³²³ Tacit kaže da su Briti imali duge mačeve i male štitove.³²⁴ U „Analima“ opisuje Svetonijev³²⁵ dolazak na otok Anglesey: „*Stabat pro litore diversa acies, densa armis virisque, incursantibus feminis; in modum Furiarum veste ferali, crinibus deiectis faces praeferabant; Druidaeque circum, preces diras sublatis ad caelum manibus fundentes, novitate aspectus perculere militem...*“³²⁶ Kada se osvrće na konačnu bitku između Budike i Rimljana, Tacit kaže da su Briti blizu bitke doveli i žene koje su iz svojih vagona trebale vidjeti njihovu pobjedu.³²⁷

Solin obraća pažnju na važnost ratovanja u Irskoj. Za narod kaže da je negostoljubiv i ratoboran („*gens inhospita et bellicosa*“). Pobjednici u boju svoja lica mažu krvlju pobijeđenog neprijatelja. Ako majka rodi muško dijete, prvu hranu („*primos cibos*“) stavlja ocu na vrh mača. Otac potom tako daje hranu kao auspicij („*auspicium alimentorum*“) te se moli („*gentilibus votis optat*“) da dijete ne umre nigdje osim u bitci. Dalje opisuje da oni koji su stremili eleganciji („*qui student cultui*“) su izrađivali balčake za mačeve od zuba morskih zvijeri. Ti bi balčaci sjajili kao bjelokost, a sjaj oružja („*armorum nitela*“) bio je jako

³¹⁸ Bostock, Riley, 1855: fus. 98.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D7%3Achapter%3D57#note98> (21. rujna 2018).

³¹⁹ Prop. 2. 27.

³²⁰ Ov. Met. XV. 752.

³²¹ Mart. XI. 53. 1.

³²² *Carmina de consulatu Stilichonis* II. 249.

³²³ *Chorographia* III. 52.

³²⁴ Tac. Ag. 36.

³²⁵ General, ne pisac.

³²⁶ Stajala je po obali protivnička postrojba puna oružja i muškaraca. Među njima su trčeli žene kao Furije u pogrebnoj odjeći s raspuštenom kosom nosile baklje. I druidi koji su bili okolo, govoreći strašne molitve ruku podignutih prema nebu, čudnim izgledom su preplašili vojnike... (Tac. Ann. XIV. 30).

³²⁷ Ibid. 35.

važan.³²⁸ Nađen je jedan balčak od ovčje kosti te nekoliko napravljenih od jelenjih rogova.³²⁹ Amijan spominje jedan britski narod imena Atakoti, lat. *Attacotti*,³³⁰ za koje također koristi pridjev ratoboran („*bellicosa natio*“).³³¹

3.11.1. Bojna kola

Najopsežniji opis ratovanja na britskim ratnim kolima donosi Cezar:

„*Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.*“

(Ovo je način bitke na bojnim kolima. Prvo se voze posvuda, bacaju koplja te samom konjskom grozom i bukom kotača razbijaju mnoge redove. I kad su se ugorali između postrojbi konjanika, skaču s kola i bore se kao pješaci. Vozači u međuvremenu malo izlaze iz bitke te smještaju kola tako da imaju spremno povlačenje svojima ako bi pješake stislo mnoštvo neprijatelja. Stoga se odlikuju pokretljivošću konjice i stabilnošću pješadije u bitkama te su tako svakodnevnom praksom i vježbom navikli kontrolirati potaknute konje na neravnom i strmom terenu, upravljati i preusmjeravati ih, trčati po rudu, stajati na jarmu i vratiti se jako brzo na kola.)³³²

Zanimljiv opis donosi i Mela: „*Dimicant (...) et bigis et curribus Gallice armatis: covinnos vocant, quorum falxatis axibus utuntur*“.³³³ Ciceron spominje britska kola u dvama pismima. U jednom kaže svom prijatelju Gaju Trebaciju Testi da se pazi britskih kola („*in Britannia ne ab essedariis decipiaris, caveto*“), a u drugom ga pita da mu donese jedna kola kao svojevrsan suvernir.³³⁴ Propercije prikazuje Mecenu na britskim bojnim kolima koja su imala urezan i ukrašen jaram.³³⁵ Iz ovog izvora očituje se kako su britska kola postala svojevrsno luksuzno vozilo. U drugoj pjesmi spominje Britaniju na oslikanim kolima („*pictoque Britannia curru*“).³³⁶ Tacit navodi da, iako je britska snaga u pješadiji („*in pedite robur*“), neki narodi („*quaedam nationes*“) ratuju i bojnim kolima („*curru proeliantur*“). Za vozače

³²⁸ *Collectanea rerum memorabilium* 23. Panckoucke 1847.

³²⁹ Raftery, 1997: 142.

³³⁰ Isti kao i već spomenuti Atikoti.

³³¹ Amm. XXVII. 8.

³³² Caes. Gal. IV. 33.

³³³ Bore se (...) i bojnim kolima oružanima na galski način. Zovu ih *covinni* te se koriste njihovim srponosnim osima. (*Chorographia* III. 52).

³³⁴ Cic. Fam. VII. 6. – 7.

³³⁵ Prop. 2. 1.

³³⁶ Ibid. 4. 3.

kaže da su bili povlašteni („*auriga honestior*“).³³⁷ Flor također navodi da su se Briti borili na bojnim kolima.³³⁸ Nije ih zaboravio spomenuti ni Juvenal. U svojoj četvrtoj satiri šali se da je jedna ogromna uhvaćena riba znak da će Domicijan zarobiti nekog britskog kralja ili da će Arvirag, lat. *Arviragus*,³³⁹ pasti sa svojih bojnih kola.³⁴⁰ Iz Cezarovih djela te kasnijih izvora saznajemo da su Briti bili jako poznati Rimljanima po svojim bojnim kolima.

4. POLITIČKA POVIJEST

4.1. Prije Cezara³⁴¹

Cezar spominje Divicijaka koji je jedno vrijeme držao vlast u dijelu Britanije.³⁴²

4.2. Cezarovi pohodi³⁴³

Razlog Cezarovim invazijama Britanije jesu njihova pojačanja i pomaganja Galima u borbama protiv Rimljana.³⁴⁴ Prije nego što se zaputio u Britaniju, Cezar je poslao Gaja Voluzena³⁴⁵ da izvidi situaciju ondje. Dok je Cezar pripremao svoju flotu, pročulo se da želi prijeći u Britaniju. Briti obećaju taoce i priklanjaju se Rimu („*polliceantur obsides dare atque imperio populi*“). Nakon pacifikacije Atrebata,³⁴⁶ Cezar postavlja Komija,³⁴⁷ lat. *Commius*, za kralja („*regem*“) te mu daje zadatak da proba dovesti što više naroda („*civitates*“) na rimsku stranu.³⁴⁸ Kasnije, Cezar odlazi u Britaniju gdje ga je dočekala britska zaseda koju je odbio. Nakon ovog poraza, Briti opet šalju poslanike i nude taoce te obećaju da će učiniti što god Cezar bude zahtijevao. On ih je pomilovao te su njihovi starješine potom dali vrhovnu moć Rimljanima.³⁴⁹ Međutim, Briti opet objavljuju rat Rimljanima te ih opet napadaju u nadi da će ih otjerati.³⁵⁰ Uslijedila je bitka koju je Cezar dobio te Briti nakon nje opet traže mir. Ovaj

³³⁷ Tac. Ag. 12.

³³⁸ Flor. Epit. I. 45.

³³⁹ U antici se spominje samo kod Juvenala i ništa se ne zna o njemu. Njegovo je ime kasnije iskoristio Geoffrey od Monmoutha u svom pseudopovijesnom djelu *Historia regum Britanniae*.

³⁴⁰ Juv. 4. 124. – 125.

³⁴¹ Do 55. pr. n. e.

³⁴² Caes. Gal. II. 4.

³⁴³ 55.-54. pr. n. e.

³⁴⁴ Caes. Gal. III. 8. – 9.

³⁴⁵ Rimski general iz 1. st. pr. n. e. Služio pod Cezarom za vrijeme Galskom i Građanskog rata.

³⁴⁶ Belgijsko pleme.

³⁴⁷ Kralj Atrebata. Prvo u Belgiki, potom u Britaniji.

³⁴⁸ Ibid. IV. 21.

³⁴⁹ Ibid. IV. 23. – 27.

³⁵⁰ Ibid. IV. 30.

put, Cezar je postavio uvjet da mu se udvostruči broj talaca te da mu se omogući da ih odvede natrag na kontinent.³⁵¹

Slijedi nova invazija. Briti se ponovno dižu protiv Rimljana, ovaj put pod vodstvom Kasivelauna, lat. *Cassivelaunus*.³⁵² Uslijedile su dvije bitke od kojih su prvu dobili Briti, a drugu Rimljani. Cezar dolazi do Temze gdje je počinjao Kasivelaunov teritorij. Kasivelaun ga pokušava namamiti u klopku, ali mu to ne uspijeva te Cezar pali zemlju. Rimljanima se potom žele pridružiti Trinobančani, lat. *Trinobantes*.³⁵³ Njihov vođa Mandubracije, lat. *Mandubracius*, traži od Cezara da ih zaštiti od Kasivelauna koji je ubio Mandubracijevog oca Imanuencija, lat. *Imanuentius*. Cezar ih uzima pod svoju vlast te također traži talaca i žita. Nakon Trinobančana, zaštitu traže i Cenimagni, Segontijaci, lat. *Segontiaci*, Ankaliti, lat. *Ancalites*, Bibroci i Kasi, lat. *Cassi*. Cezar potom otkriva lokaciju Kasivelaunova sjedišta te ga napada. Kasivelaun u pomoć zove četiri kentska kralja koji su se zvali Cingetoriks, lat. *Cingetorix*, Karvilije, lat. *Carvilius*, Taksimagul, lat. *Taximagulus* i Segovaks, lat. *Segovax*. Njihov je zadatak bio poharati rimske tabore. Međutim, Rimljani pobjeđuju Kasivelaunova pojačanja nakon čega se on predaje. Određen je broj talaca i porez koji je trebao davati te je odlučeno da Kasivelaun ne smije napadati Trinobančane. Cezar se poslije toga vraća na kontinent.³⁵⁴

Informacije o Cezarovim pohodima u Britaniju dobivaju se i od drugih pisaca. Ponešto o Cezarovim invazijama kaže Ciceron u svojim pismima. Zna se da su ondje s Cezarom bili Ciceronov brat Kvint i Gaj Trebacije Testa.³⁵⁵ U jednom od pisama Atiku, Ciceron piše da je Cezarova ekspedicija gotova („*confecta Britannia*“). Uzeo je taoce, ali nije bilo ratnog plijena („*nulla praeda*“) te je uspostavljen danak.³⁵⁶ Katul spominje Mamuru, rimskog zapovjednika u Cezarovoj službi, i njegovu prisutnost u Britaniji.³⁵⁷ Livije je opisao Cezarove pohode u Britaniju u 105. knjizi svog djela, ali ta je knjiga, nažalost, izgubljena. Ovidije, dok opisuje Cezarovu apoteozu, među njegovim dostignućima navodi da je pokorio Brite.³⁵⁸ Cezarove pohode nakratko spominju i Velej Paterkul, Valerije Maksim, Flor te Lucije Ampelije.³⁵⁹ Lukan također spominje Cezarove pohode, no on na njih gleda iz drugačije

³⁵¹ Ibid. IV. 34. – 36.

³⁵² Vjerojatno kralj Katavelauna, lat. *Catuvellauni*, naroda koji je živio na jugoistoku Velike Britanije (ibid. V.11).

³⁵³ Narod koji je živio u današnjoj grofoviji Essex.

³⁵⁴ Ibid. 15. – 22.

³⁵⁵ Redom: Cic. Fam. VII. 6. – 22; Cic. Q. fr. III. 1.

³⁵⁶ Cic. Att. IV. 18.

³⁵⁷ Catul. 29. 3.

³⁵⁸ Ov. Met. XV. 752.

³⁵⁹ Redom: *Historia Romana* II. 46. – 47; V. Max. III. 2; Flor. Epit. I. 45; *Liber memorialis* 18; 47.

perspektive. On ne hvali Cezara, dapače, on ga kori te govori da je kukavički pobjegao od Brita („*terrata quaesitis ostendit terga Britannis*“).³⁶⁰ Svetonije o Cezarovoj ekspediciji kaže da nije imao puno neuspjeha te da se detaljno raspitivao o Britaniji prije nego što je otišao onamo.³⁶¹ Sidonije navodi da je Cezar, došavši u Britaniju, pobijedio kaledonske Brite, Irce, Pikte i Sase što ne odgovara istini.³⁶² Cezar je bio samo u južnoj Britaniji. Sidonije nije dovoljno upoznat s rimsko-britskom poviješću pa navodi narode koji su u njegovo vrijeme bili najpoznatiji u Britaniji. Prihvaćeno je stajalište da Cezar nije uistinu osvojio nikakav teritorij u Britaniji, već je sklopio saveze s nekim plemenima.³⁶³

4.3. Od Cezara do Klaudija³⁶⁴

U izvorima se spominju i Augustove pretenzije na Britaniju. Sam August piše da je primio dva britska kralja pribjegara: Dumnobelauna, lat. *Dumnobellau[nus]*, i Tinkomara, lat. *Tincomarus*.³⁶⁵ Augustove planove za Britaniju također spominju Vergilije i Horacije. Vergilije u uvodu u treću knjigu *Georgica* gradi hram Augustu u kojem kaže da će purpurne zavjese dizati utkani Briti („*purpurea intexti tollant aulaea Britanni*“).³⁶⁶ Servije ima interestantan komentar na ovaj stih. On, naime, kaže da je, nakon što je pokorio Britaniju, August dao zarobljenicima da rade u kazalištu („*officia theatralia*“). Kaže da su na zavjesama („*auleaea*“) prikazane Augustove pobjede, među njima i one nad Britima, te da stih dobiva dvostruko značenje ako si predočimo britske robove koji podižu zavjese na kojima su oni sami prikazani.³⁶⁷ Fantham, međutim, jednostavnije objašnjava stvar. Tvrdi da su se redovito održavale predstave s pokorenim narodima ili onima koji će u budućnosti biti pokoreni, pa među ove posljednje Fantham uključuje i Brite.³⁶⁸

Iako je August imao doticaja s Britanijom, pravo pokoravanje Brita slijedi tek od strane Klaudija. Horacije čak u jednoj epodi kaže da su Briti netaknuti („*intactus Britannus*“),³⁶⁹ dok Tibul u hvalospjevu Mesali piše da je on odličan vojskovođa, da mu se nitko ne može suprostaviti te da mu preostaje samo Brit nepobijeđen od strane Rimljana (*manet invictus Romano morte Britannus*).³⁷⁰ Horacije također spominje u pjesmi posvećenoj Apolonu i Diani da će molitve pomoći protiv Perzijanaca i Brita što daje naslutiti da su

³⁶⁰ Luc. II. 572.

³⁶¹ Suet. Caes. 25; 58.

³⁶² *Carmina* 7. 88. – 90.

³⁶³ De la Bédoyère, 2006: 20.

³⁶⁴ 44. pr. n. e. do 41. n. e.

³⁶⁵ Aug. RG. 6.

³⁶⁶ Verg. G. III. 25.

³⁶⁷ Serv. G. III. 25.

³⁶⁸ Fallon, 2006: xx.

³⁶⁹ Hor. Epod. 7. 7.

³⁷⁰ *Elegiae* III. 7. / IV. 1. 149.

Rimljani tada imali problema na svojim granicama.³⁷¹ U drugoj pjesmi kaže da će August postati bogom na Zemlji te da će Perzijanci i Briti biti priključeni u Carstvo.³⁷²

Prije Klaudijeva pohoda na Britaniju, ona se spominje i za Kaliguline vladavine. Svetonije navodi da je Kaligula napravio predstavu koja je uključivala jahanje preko ogromnog pontonskog mosta te napominje da neki misle da je to učinio ne bi li zastrašio Germane i Brite na čija je područja imao pretenzije („*quibus imminebat*“).³⁷³ Kod Svetonija nalazimo i da Kaligula nije imao uspjeha u svojim vojnim pothvatima. Po njemu, Kaligulino najveće dostignuće bilo je primanje jednog Adminija, lat. *Adminius*, koji je pobjegao Rimljanima s malenom vojskom nakon što ga je prognao njegov otac Cinobelin.³⁷⁴

4.4. Klaudijeva invazija³⁷⁵

Mnogo se pisalo o Klaudijevoj invaziji, djelomično jer su u njoj sudjelovali Vespazijan i Galba, budući rimski carevi. Seneka Mlađi za Klaudija kaže da je otvorio Britaniju („*Britanniam aperiat*“) što se poklapa s mišljenjem da Cezar uistinu nije osvojio nikakav teritorij u Britaniji tijekom svojih pohoda.³⁷⁶ U pogrebnoj pjesmi na čast Klaudiju spominju se njegovi podvizi protiv Brigančana i ostalih Brita.³⁷⁷ U „Oktaviji“ istoimeni glavni lik prisjeća se britanske invazije svog oca Klaudija dok sluškinja kasnije govori kako je prvi ujarmio Brite („*Britannis primus imposuit iugum*“).³⁷⁸ Svetonije u Klaudijevu životopisu navodi da se nitko osim Cezara nije dotad usudio osvojiti Britaniju. Dio otoka u to je vrijeme bio u pobuni zbog nekih dezertera („*transfugas*“) koje Briti nisu poslali natrag. U komentaru stoji da je taj podatak o dezerterima nejasan. Dion Kasije spominje jednog Berika, lat. *Bericus*, koji je protjeran iz Britanije za vrijeme nekih nemira i navodno nagovorio Klaudija da izvrši invaziju na otok. Komentar također kaže da je moguće da se misli na iste dezertere koji se spominju u Kaligulinom životopisu.³⁷⁹ Dalje Svetonije govori kako je Klaudije u kratko vrijeme pridobio dio otoka bez bitke i krvoprolića („*transmisit ac sine ullo proelio aut sanguine intra paucissimos dies parte insulae in deditionem recepta*“).³⁸⁰ Spominju se još neki britski kraljevi koji su se predali Klaudiju („*deditionem Britanniae regum*“).³⁸¹ Svetonije

³⁷¹ Hor. Od. I. 21. 19.

³⁷² Ibid. III. 5. 3.

³⁷³ Suet. Cal. 19.

³⁷⁴ Ibid. 44.

³⁷⁵ 43. n. e. do 54. n. e.

³⁷⁶ Sen. Cons. Polyb. 13.

³⁷⁷ Sen. Apoc. 8.

³⁷⁸ Sen. Oct. 27; 41.

³⁷⁹ Suetonius, vol. II., The Loeb Classical Library, 1959: 34. – 35. fus. a.

³⁸⁰ Suet. Cl. 17.

³⁸¹ Ibid. 21.

u Vespazijanovu životopisu piše da je služio za vrijeme Klaudijevog carevanja te da je poslan u Britaniju. Za Vespazijana navodi da se trideset puta suočio s neprijateljem, da je zauzeo dvadeset gradova i otok *Vectis*³⁸² koji je blizu Velike Britanije.³⁸³ Ovaj se podatak može shvatiti kao realno objašnjenje prije navedene informacije da je Klaudije zauzeo dio otoka bez bitke. Mela je spomenuo da Britanija ima mnoge narode i kraljeve koji se međusobno često bore. Razlog tome nalazi u želji za vladanjem i širenjem teritorija.³⁸⁴ Iako se ne zna točno kad je Mela pisao ovo djelo, smatra se da je to bilo za vrijeme Klaudijeve vladavine.³⁸⁵

Po Svetoniju, Vespazijan je to postigao pod vodstvom Klaudija te djelomično pod vodstvom Aula Plaucija, lat. *Aulus Plautius*. Plaucija spominje i Tacit koji navodi da je upravo on bio prvi namjesnik u Britaniji („*consularium primus Aulus Plautius*“). Također kaže da od Plaucijeva vremena Britanija sve više i više počinje nalikovati na provinciju. Poslovalo se i dalo neke zemlje kralju Kogidumnu, lat. *Cogidumnus*, koji je bio rimski saveznik.³⁸⁶

Prema Tacitu Plaucija je naslijedio Publije Ostorije Skapula, lat. *Publius Ostorius Scapula*. Bilo je pobuna po Britaniji koje je on ugušio, a plan mu je bio doći do rijeka Avon, lat. *Avona*, i Severn, lat. *Sabrina*, koje teku uz današnju jugoistočnu granicu Engleske i Walesa. Ostorije je prvo imao posla s prvom pobunom Icena³⁸⁷ koju je ugušio. Nakon nje slijedile su pobune Dekanga, lat. *Decangi*, Brigancana, lat. *Brigantes*, i Silura, lat. *Silures*. Treba napomenuti da Tacit navodi da je, netom prije pobune Brigancana, Ostorije htio izvršiti invaziju na Irsku no oni su ga omeli u tome. Pobuna je ubrzo ugušena. Zadnji ustanak podigli su Siluri. Tacit komentira kako ih je bilo teško nadvladati. Bili su pod vodstvom Karataka, lat. *Caratacus*, a sve je počelo kad su Siluri zaratili protiv Ordovika, lat. *Ordovices*.³⁸⁸ Došlo je do bitke koju je Karatak izgubio te su zarobljene njegova žena i kći, a njegova su se braća predala. Karatak je pokušao pobjeći u brigancanske zemlje, ali ga Kartimandua, brigancanska kraljica i rimska saveznica, zarobljava i izručuje Rimljanima. On je potom doveden u Rim gdje je navodno zbog svog sjajnog govora oslobođen. Nakon te pobune u Kamulodunu je osnovana kolonija veterana u svrhu održavanja mira.³⁸⁹ Nakon Karataka, sukobe nastavlja Venucije koji je bio vjenčan za Kartimanduju, no on također gubi.³⁹⁰

³⁸² Pretpostavlja se otok Wight.

³⁸³ Suet. Ves. 4.

³⁸⁴ *Chorographia* III. 52.

³⁸⁵ Romer, 1998: 21.

³⁸⁶ Tac. Ag. 14.

³⁸⁷ Nije riječ o poznatom Budičinom ustanku.

³⁸⁸ Keltsko pleme koje je živjelo na području današnjeg sjevernog Walesa.

³⁸⁹ Tac. Ann. XII. 31. – 38.

³⁹⁰ Ibid. 45.

4.5. Poslije Klaudija³⁹¹

Za vrijeme sukoba s Venucijem Aulo Didije Gal, lat. *Aulus Didius Gallus*, zamijenio je Ostorija na njegovoj poziciji. Dok je on bio namjesnikom, Neron nasljeđuje Klaudija kao rimski car. Didija pak nasljeđuje Kvint Veranije, lat. *Quintus Veranius*, koji je ponešto ratovao protiv Silura, ali je ubrzo umro.³⁹²

Veranija nasljeđuje Svetonije Paulin, lat. *Suetonius Paulinus*, za koga Tacit navodi da je imao uspjeha u ratovanju protiv britskih plemena. Njegovu invaziju na Anglesey i Budičín ustanak Tacit opisuje u dvama djelima. U „Agrikoli“ ih opisuje ukratko.³⁹³ dok ih u „Analima“ opisuje detaljnije bez razlika u priči. U vrijeme dok je Paulin bio zauzet invazijom na Anglesey, Prazutag, kralj Ikena, umro je i ostavio svoje kraljevstvo Rimu i svojim kćerima. Međutim, Rimljani su sve uzeli, a Budiku i njene kćeri su silovali i pretukli te su icenski uglednici („*praecipui Icenorum*“) izgubili svoj status. Počinje ustanak kojem su se priključili Trinovančani, lat. *Trinovantes*,³⁹⁴ i drugi narodi koji su se htjeli osloboditi rimske vlasti. Briti su dobili nekoliko bitaka protiv Rimljana koji su bili pod vodstvom Kata Decijana, lat. *Catus Decianus*, i Petilija Cerijala, lat. *Petilius Cerialis*, te su uspjeli spaliti Kamulodun. Paulin, napustivši osvajanje Angleseyja, ubrzo se vraća te okuplja vojsku protiv Brita. U međuvremenu su Briti spalili Londinij, lat. *Londinium*,³⁹⁵ i Verulamij, lat. *Verulamium*.³⁹⁶ Paulin je u zadnjoj bitci potukao Brite kojih je, po Tacitu, poginulo 80 000. Međutim, kako stoji i u poglavlju o geografiji, treba napomenuti da su Tacitove brojke neprecizne. Nakon Paulina namjesnikom postaje Petronije Turpilijan, lat. *Petronius Turpilianus*. Njega nasljeđuje Trebelije Maksim, lat. *Trebellius Maximus*, koji je relativno tiho upravljao dok nije pobjegao zbog pobune među svojim ljudima.³⁹⁷

Svetonije spominje detalje o Britaniji tijekom Neronove vladavine. Kaže da Neron nije imao ambicija za širenjem države te da je čak mislio povući vojsku iz Britanije, no nije, navodno, da ne umanjiti slavu svog očuha Klaudija.³⁹⁸ Također spominje britski poraz („*clades Britannica*“) u kojem kaže da su dva važna grada razrušena („*dirempta*“) te da je velik broj građana i saveznika poginuo.³⁹⁹ U komentaru stoji da su ta dva grada Kamulodun i Verulamij

³⁹¹ 54. n. e. do 68. n. e.

³⁹² Tac. Ann. XIV. 29.

³⁹³ Tac. Ag. 15. – 16.

³⁹⁴ Isti kao i već spomenuti *Trinobantes*.

³⁹⁵ London.

³⁹⁶ Nalazio se jugozapadno od današnjeg St. Albansa.

³⁹⁷ Tac. Ann. XIV. 29. – 39.

³⁹⁸ Suet. Nero 18.

³⁹⁹ Ibid. 39.

te da je 80 000 ljudi poginulo. Tu se brojku dobiva i kod Ksifilina (61. 1.).⁴⁰⁰ Najvjerojatnije je riječ o Budikinom ustanku. Brojke se, iako preuveličane, podudaraju kod Ksifilina i Tacita. Razlika je da Tacit spominje da su razrušena tri, a ne dva grada. Svetonije također kaže da je Neron izgubio te ponovno osvojio Britaniju.⁴⁰¹

4.6. Godina četiriju careva i Flavijevci⁴⁰²

Nakon što je Galba uzeo carsku moć i došao u Rim, pridružile su mu se postrojbe iz raznih dijelova Carstva - jedne su bile i iz Britanije. Tacit spominje da su bile na nekim zadacima koje im je zadao Neron iz čega se može iščitati da je Britanija bila na njegovoj strani prije nego se ubio.⁴⁰³ Za vrijeme tih građanskih ratova Britanija nije bila u nemirima kao ostale provincije za što Tacit kao razloge navodi udaljenost i odvojenost morem te činjenicu da su vojnici zbog čestih pohoda naučili svoju mržnju koncentrirati na neprijatelja („*hostem*“).⁴⁰⁴

Kasnije, nakon što su vojnici protjerali Trebelija, Britanija se priključuje Viteliju. Tacit navodi da se održao mir u Britaniji iako je namjesnik bio smijenjen zato što su moć držali zapovjednici legija koji su imali jednak autoritet kao i namjesnik.⁴⁰⁵ Vitelije je kao zamjenika Trebeliju postavio Vetija Bolana, lat. *Vettius Bolanus*, koji nikad nije uspio u potpunosti smiriti stanje u Britaniji.⁴⁰⁶ Uz Vetija Bolana, točnije uz njegovog sina Krispina, lat. *Crispinus*, vezuje se Stacije. On piše pohvalu Krispinu, koja je ujedno i pohvala njegovom ocu za koga Stacije kaže da je davao zakone Kaledoncima i oduzeo oklop britskom kralju („*regi rapuit thoraca Britanno*“).⁴⁰⁷

Tacit govori ponešto o priključenju Britanije Vespazijanovim snagama. Nakon što je Valent, Vitelijev general, bio zarobljen, stvari su se naglo počele preokretati u Vespazijanovu korist. U Britaniji su uglavnom bili naklonjeni Vespazijanu jer je ostavio utisak tijekom Klaudijeve invazije u kojoj je sudjelovao.⁴⁰⁸ Zbog svih naglih promjena vlasti u Rimu, sukobi su se rasplamsali i u Britaniji. Venucije počinje drugi sukob s Rimom nakon što je zaratio protiv tada već bivše žene Kartimanduje. Uspio joj je oteti vlast, ali ona je prebjegla

⁴⁰⁰ Suetonius, vol. II., The Loeb Classical Library, 1959: 157. fus. d; Ksifilin, grč. Ἰωάννης Ξιφιλῖνος, bio je bizantski epitomator iz 11. st.

⁴⁰¹ Suet. Nero 40.

⁴⁰² 69. n. e. do 96. n. e.

⁴⁰³ Tac. Hist. I. 6.

⁴⁰⁴ Ibid. 9.

⁴⁰⁵ Ibid. 60.

⁴⁰⁶ Ibid. II. 65; 97.

⁴⁰⁷ Stat. Silv. V. 2. 142. – 144; 149.

⁴⁰⁸ Tac. Hist. III. 44.

Rimljanima.⁴⁰⁹ Izgleda da je taj ustanak imao velike posljedice. U uvodu prve knjige „Povijesti“ Tacit piše da je Britanija bila osvojena i odmah potom izgubljena („*perdomita Britannia et statim omissa*“).⁴¹⁰ U komentaru stoji da se to odnosi na kasnije Agrikoline dobitke koje je Domicijan potom izgubio.⁴¹¹ U svakom slučaju, kada je Vespazijan preuzeo vlast u Britaniji, novi namjesnik Kvint Petilije Cerijal, lat. *Quintus Petilius Cerialis*, napada Brigancane za koje Tacit tvrdi da su bili tada najbrojniji narod ondje te im otima velik dio teritorija.⁴¹² Čak se Juvenal nekoliko desetljeća kasnije referira na Brigancane u jednoj satiri što pridonosi dojmu da su sukobi s njima bili jako poznati. Kaže da je jedan od načina za obogatiti se ići u vojsku i pljačkati te kao primjer navodi rušenje brigancanskih utvrda („*dirue ... castella Brigantum*“).⁴¹³

Na mjesto namjesnika Britanije nakon Cerijala dolazi Sekst Julije Frontin, lat. *Sextus Iulius Frontinus*. On uspijeva nadvladati Silure te im otima dio teritorija. Njega pak nasljeđuje Gnej Julije Agrikola, lat. *Gnaeus Iulius Agricola*, koji je Tacitu bio tast i objekt hvaljenja u njegovom djelu „Agrikola“. Malo prije njegovog dolaska na poziciju namjesnika, Ordovici su radili nekakve pomutnje te ih je Agrikola, po Tacitu, skoro istrijebio. Također, Anglesey je pripojen Carstvu.⁴¹⁴

Dok Tacit nabraja Agrikoline dobre osobine i govori koje je sve lijepe stvari radio da smiri stanje u Britaniji, kaže da je riješio i problem s plaćanjem žita o čemu je već bilo riječi.⁴¹⁵ U nastavku svog namjesništva Agrikola je zauzima sve više teritorija; Tacit kaže da je u trećoj godini namjesništva⁴¹⁶ došao do ušća rijeke *Tanaus*;⁴¹⁷ u četvrtoj se utvrđuje potez između ušća rijeka *Clota* i *Bodotria*. Nakon izgradnje tog svojevrsnog limesa, Tacit kaže da se činilo kao da je neprijatelj na drugom otoku.⁴¹⁸ U petoj godini svog namjesništva Agrikola se bori s narodima na obali Velike Britanije koja gleda na Irsku. Tacit kaže da je Agrikola to činio ne samo s namjerom da osigura te krajeve, nego i da pripremi pogodno tlo za invaziju Irske. Kaže da je često mogao čuti Agrikolu kako govori da bi Irska mogla biti zauzeta jednom legijom i dovoljnom količinom pomoćnih snaga („*saepe ex eo audivi legione una et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse*“). Također, nekad dok je planirao

⁴⁰⁹ Ibid. 45.

⁴¹⁰ Ibid. I. 2.

⁴¹¹ Tacitus, vol. II., The Loeb Classical Library, 1980: 5. fus. 3.

⁴¹² Tac. Ag. 17.

⁴¹³ Juv. 14. 196.

⁴¹⁴ Tac. Ag. 18.

⁴¹⁵ Ibid. 19.

⁴¹⁶ 80. n. e.

⁴¹⁷ Pretpostavljaju se rijeke Tay, Forth, Tweed i Sjeverna Tyne.

⁴¹⁸ Ibid. 20. – 23.

invaziju na Irsku, Agrikola je primio jednog pobjegara koji je bio nekakav poglavica („*unum ex regulis gentis exceperat*“) te ga je zadržao u slučaju ako bi mu se pokazao korisnim.⁴¹⁹ Izgleda da Agrikola nije poduzeo pohod na Irsku zato što, šeste godine otkako je u Britaniji bio namjesnik, ide prema Kaledoniji, tj. sjeveru. Agrikola prelazi rijeku Firth te nastavlja dalje. Kaledonci u početku postižu nekoliko pobjeda, no Agrikola ih ipak uspijeva poraziti.⁴²⁰ Završna bitka odigrala se kod brda ili planine („*mons*“) *Graupius*. Kaledonci su bili pod vodstvom Kalgaka, lat. *Calgacus*, koji je bio glavni zbog svog karaktera i roda („*inter duces virtute et genere praestans*“). Agrikola zatim povlači vojsku u krajeve plemena *Boresti*.⁴²¹ Wolfson smatra da se „*in finis Borestorum exercitum deducit*“ može emendirati u „*in finis boreos totum exercitum deducit*“.⁴²² To bi onda značilo da je Agrikola odveo svoju vojsku u sjeverne krajeve rimskog teritorija. Ondje je, kaže Tacit, pokupio taoce te naredio zapovjedniku mornarice da oplove otok. Rimljani su osvojili *Portus Trucculensis*⁴²³ nakon te plovidbe.⁴²⁴ Tada se trebalo dogoditi i „otkriće“ i osvajanje Orkneyja koje Tacit navodi u uvodu „Agrikole“.⁴²⁵ Međutim, Thomson smatra kako je vjerojatnije da su Rimljani trgovali s ondašnjim stanovništvom, nego da su Rimljani zapravo Orkneyje priključili rimskoj državi.⁴²⁶ O Vespazijanovoj prisutnosti u Britaniji još piše i Silije Italik. Daje nam prizor u kojem Jupiter proriče budućnost Rima Veneri dok je izgledalo da će Hanibal osvojiti Rim. Među raznim stvarima koje joj govori, kaže i da će se uzdignuti vojnička obitelj sa sabinskih prostora te da će njen *pater*, među ostalim, biti prvi koji će se probiti u Kaledoniju.⁴²⁷ To se, naravno, odnosi na Agrikolina prodiranja na sjever Britanije.

Svetonije nam daje i informacije o Titu i Domicijanu. Za Tita kaže da je bio vojni tribun („*tribunus militum*“) u Britaniji, a za Domicijana da je smaknuo jednog legata iz Britanije kojem je bilo ime Salustije Lukul, lat. *Sallustius Lucullus*.⁴²⁸

⁴¹⁹ Ibid. 24.

⁴²⁰ Ibid. 25. – 26.

⁴²¹ Ibid. 29. – 38.

⁴²² Wolfson, 2008.

⁴²³ Ne zna se točno gdje je bio, ali neki misle da se zapravo misli na *Portus Rutupensis*, druga imena su *Portus Rutupinus* i *Rutupiae*, koji se nalazio na mjestu današnjeg Richborougha u jugoistočnoj Engleskoj.

⁴²⁴ Tac. Ag. 38.

⁴²⁵ Ibid. 11.

⁴²⁶ Thomson, 2008: 2. – 4.

⁴²⁷ *Punica* III. 598.

⁴²⁸ Suet. Tit. 4; Dom. 10.

4.7. Antoninci i Severovci⁴²⁹

Sljedeći autor koji nam daje pouzdane informacije je Fronton. On govori o Hadrijanu⁴³⁰ u „Partskom ratu“, svojevrsnom pismu tadašnjem caru Antoninu Piju.⁴³¹ Piše da je mnogo rimskih vojnika poginulo od strane Brita dok je Hadrijan bio car.⁴³²

Razlog zašto sam napisao „pouzdan“ informacije je zato što sada treba pogledati *Historia Augusta* o kojoj postoji puno pitanja i teorija o njenom autorstvu, sadržaju i vjerodostojnosti. U Hadrijanovoj biografiji stoji da su se razni narodi na granicama počeli buniti. Za Brite kaže da nisu mogli biti držani pod rimskom vlašću („*Britanni teneri sub Romana ditione non poterant*“).⁴³³ Spominje se nakratko i izgradnja Hadrijanova zida. Hadrijan je stigao u Britaniju, smirio stanje i naredio izgradnju zida dugog 80 000 koraka⁴³⁴ da odvaja Rimljane od barbara.⁴³⁵ Zid se proteže od Wallsenda na zapadu na ušću rijeke Tyne do Bownessa na istoku na ušću rijeke Solway. Ostatci pokazuju da se sastojao od dva nasipa između kojih je bio jarak te pravog kamenog zida koji se protezao paralelno s njima sa sjeverne strane. Između nasipa i zida nalazile su se utvrde, neke veće od drugih, u razmaku od 1.6km, koje su bile povezane vojničkom cestom.⁴³⁶ Za Antonina Pija dogodio se britski ustanak koji je ugušio namjesnik Lolijs Urbik, lat. *Lollius Urbicus*. Potom je izgrađen drugi zid koji je zapravo bio nekakav nasip („*caespes*“).⁴³⁷ Ustanak se navodno dogodio 142. čemu svjedoči jedan natpis iz te godine.⁴³⁸ To je poznati Antoninski zid koji je išao od ušća rijeke Forth na istoku do ušća rijeke Clyde na zapadu. Bio je dug 64km.⁴³⁹ Za vladavine Marka Aurelija Britanija je bila nemirna zbog čega je poslan Kalpurnije Agrikola, lat. *Calpurnius Agricola*, protiv Brita. Kalpurnije se spominje na britanskim natpisima kao namjesnik Britanije („*legatus Augusti pro praetore*“).⁴⁴⁰ O povezanosti Komoda⁴⁴¹ i Britanije navodi se da je bio rat ondje tijekom njegovog carevanja. Komentar se referira na Diona Kasija⁴⁴² koji je napisao da su 184. Briti napali sa sjevera, prešli zid te poubijali postrojbu rimskih vojnika.

⁴²⁹ 96. do 207.

⁴³⁰ Vladao od 117. do 138.

⁴³¹ Vladao od 138. do 161.

⁴³² *De bello Parthico* 2.

⁴³³ *Historia Augusta, Hadrianus* 5.

⁴³⁴ 118.48km. Zid je u stvarnosti otprilike te duljine.

⁴³⁵ *Ibid.* 11.

⁴³⁶ *Scriptores Historiae Augustae* vol. I, The Loeb Classical Library, 1991: 34. fus. 2.

⁴³⁷ *Historia Augusta, Antoninus Pius* 5.

⁴³⁸ *Scriptores Historiae Augustae* vol. I, The Loeb Classical Library, 1991: 110. fus. 9.

⁴³⁹ *Ibid.* 111. fus. 10.

⁴⁴⁰ *Ibid.* 153. fus. 5.

⁴⁴¹ Vladao od 117. n. e. do 192. n. e.

⁴⁴² *Historia Romana* ili *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία* LXXII. 8.

Brite je na poslijetku pobijedio Ulpije Marcel, lat. *Ulpus Marcellus*,⁴⁴³ a Komod je dobio nadimak *Britannicus*.⁴⁴⁴ Tigid Peren, lat. *Tigidus Perennis*, prefekt pretorijanske službe, pokušao je iskoristiti tu zbrku i preuzeti vlast, ali je spriječen.⁴⁴⁵ U toj je buni na Komodovoj strani sudjelovao i budući car Pertinaks, lat. *Pertinax*, koji je tada bio namjesnik ondje. Nakon te bune, Pertinaks zahtijeva premještaj sa svoje pozicije i dobiva ga.⁴⁴⁶ Za vladavine Didija Julijana⁴⁴⁷ Britanija je bila pod zapovjedništvom Klodija Albina, lat. *Clodius Albinus*.⁴⁴⁸ Za Septimija Severa⁴⁴⁹ piše da su u početku njegove vladavine bili neredi u Britaniji. Sever je mislio abdicirati u korist Klodija Albina, ali se predomišlja i šalje nekog Heraklita, lat. *Heraclitus*, da preuzme kontrolu u Britaniji⁴⁵⁰ („*ad obtinendas Britannias*“).⁴⁵¹ Također piše da je izgradio zid u Britaniji koji je išao od mora do mora te da je zbog toga dobio nadimak *Britannicus*.⁴⁵² U komentaru piše da nije zapravo izgradio novi zid nego je vjerojatno obnovio Hadrijanov.⁴⁵³ Nadimak *Britannicus Maximus* pojavljuje se na natpisima iz 210. godine te kasnije na novčićima.⁴⁵⁴ Dalje se spominje inspekcija zida kod Luguvala,⁴⁵⁵ lat. *Luguvallum*.⁴⁵⁶ Septimije Sever po *Historia Augusta* umire u Eboraku, lat. *Eboracum*,⁴⁵⁷ nakon što je smirio neke narode koji su se mogli pobuniti („*subactis gentibus quae Britanniae videbantur infestae*“).⁴⁵⁸ Za carevanja Proba⁴⁵⁹ Prokul, lat. *Proculus*, i Bonoza, lat. *Bonusus*, uzurpatori s kraja 3. st., oteli su vlast u velikom dijelu Carstva. U tom dijelu bila je i Britanija. Probo je uz pomoć lokalnog stanovništva pobijedio Prokula i Bonoza.⁴⁶⁰ Za Bonoza stoji da je po podrijetlu Brit.⁴⁶¹

⁴⁴³ Namjesnik Britanije i general. Živio u kasnijem 2. st.

⁴⁴⁴ *Scriptores Historiae Augustae* vol I, The Loeb Classical Library, 1991: 278. fus. 2.

⁴⁴⁵ *Historia Augusta, Commodus Antoninus* 6.

⁴⁴⁶ *Ibid. Pertinax* 3.

⁴⁴⁷ I Pertinaks i Didije Julijan vladali su tijekom tzv. Godine petorice careva, 193.

⁴⁴⁸ Uzurpator koji se proglasio carem, umro 197.

⁴⁴⁹ Vladao od 193. do 211.

⁴⁵⁰ U nekim tekstovima piše Bitinija umjesto Britanije, ali u komentaru piše da je Britanija vjerojatnija.

⁴⁵¹ *Ibid. Septimius Severus* 6.

⁴⁵² *Ibid.* 18.

⁴⁵³ *Scriptores Historiae Augustae* vol. I, The Loeb Classical Library, 1991: 412. fus. 4.

⁴⁵⁴ *Ibid.* fus. 5., 413. str.

⁴⁵⁵ Današnji Carlisle.

⁴⁵⁶ *Historia Augusta, Septimius Severus* 22.

⁴⁵⁷ Današnji York.

⁴⁵⁸ *Ibid.* 19.

⁴⁵⁹ Vladao od 276. do 282.

⁴⁶⁰ *Ibid. Probus* 18.

⁴⁶¹ *Ibid. Quadrigae tyrannorum* 14.

4.8. Četvrto stoljeće

U djelu „Imena svih provincija“ autora Polemija Silvija spominje se da Irci, Pikti i Kaledonci postaju sve veća prijetnja Carstvu.⁴⁶²

Sljedeća osoba čije se ime dovodi u vezu s Britanijom jest Magnencije, lat. *Magnentius*, koji je uzurpirao vlast na zapadu 350., no već je sljedeće godine pobijeden.⁴⁶³ Amijan piše da je službenik Pavao Katena, lat. *Paulus Catena*, poslan u Britaniju da se pobrine za ondašnje Magnencijeve pristaše. Kaže da je taj Pavao preagresivno provodio čistke; osuđivao je i mučio nedužne od čega dolazi njegov *cognomen* „catena“, hrv. ‘lanac’. Pokušao ga je spriječiti Flavije Martin, lat. *Flavius Martinus*, vikar Britanske dioceze, ali nije uspio.⁴⁶⁴

Za desetog konzulovanja Konstancija II. i trećeg Julijana,⁴⁶⁵ Amijan piše da su Irci i Pikti napali i pljačkali nakon prekršenog mira. Julijan šalje Lupicinija, lat. *Lupicinius*, protiv njih.⁴⁶⁶ Potom Amijan za Alipija Antiošanina, lat. *Alypius Antiochensis*, geografa, kaže da je nekoć bio properfekt ili vikar Britanije („*olim Britannias curaverat pro praefectis*“).⁴⁶⁷ Gracijan, otac Valentinijana I., bio je vojni zapovjednik u Britaniji.⁴⁶⁸

Dalje Amijan napominje da je za vladavine Valentinijana I. i Valenta⁴⁶⁹ bio period ratovanja. U Britaniji su Brite neprestano napadali Pikti, Sasi, Irci i Atakoti („*Picti, Saxonesque, et Scotti, et Attacotti Britannos aerumnis vexavere continuis*“).⁴⁷⁰ U tim sukobima ubijeni su zapovjednik obale („*comes maritimi tractus*“) Nektarid, lat. *Nectaridus*, i vojskovođa („*dux*“) Fulofaudo, lat. *Fullofaudes*. Teodozije Stariji⁴⁷¹ potom biva izabran za vođu („*comes*“) u Britaniji. Sjedište njegovih pothvata bio je Londinij koji Amijan zove *Lundinium*. Za isti grad Amijan piše da je star grad koji je budućnost zvala *Augusta* („*vetus oppidum quod Augustam posteritas appellavit*“). U komentaru stoji da se grad tako zvao najvjerojatnije u čast nekog cara, no ne zna se kada je to točno bilo.⁴⁷² Amijan kaže da su pobjede brzo dolazile. Civil, lat. *Civilis*, ostavljen je kao proprefekt ili vikar („*pro praefectis*“), a Dulcicij, lat. *Dulcitus*,⁴⁷³ kao vojni zapovjednik.⁴⁷⁴ Nakon tih pobjeda,

⁴⁶² *Nomina provinciarum omnium* 13.

⁴⁶³ Ammianus Marcellinus, vol. I., The Loeb Classical Library, 1935: 3. fus. 3.

⁴⁶⁴ Amm. XIV. 5.

⁴⁶⁵ 360. godina.

⁴⁶⁶ Ibid. XX. 1.

⁴⁶⁷ Ibid. XXIII. 1.

⁴⁶⁸ Ibid. XXX. 7.

⁴⁶⁹ Valentinijan i Valent vladali su od 364. do 375. Valent vladao još do 378.

⁴⁷⁰ Ibid. XXVI. 4.

⁴⁷¹ Otac rimskog cara Teodozija I.

⁴⁷² Ammianus Marcellinus, vol. III., Loeb's Classical Library, 1986: 55. fus. 1.

⁴⁷³ Pretpostavlja se da je to isti Dulcicij koji je bio namjesnik Makedonije za vrijeme Dioklecijana.

Teodozije Stariji obnavlja utvrde i gradove, pojačava granice s više vojnika i postaja („*vigiliis et praetenturis*“) te uspijeva vratiti cijelu provinciju pod rimsku vlast koja se otada zvala *Britannia Valentia*.⁴⁷⁵ Teodozija Starijeg spominju još Pakat Drepanije i Klaudijan. Pakat navodi da je Teodozije Stariji pobijedio Sase i Irce.⁴⁷⁶ Klaudijan opisuje također pobjede nad Ircima i Piktima,⁴⁷⁷ postavljanje tabora u Kaledoniji⁴⁷⁸ te Teodozijevo osvajanje ili osiguravanje britanske obale („*debellatorque Britanni litoris*“).⁴⁷⁹ Po Klaudijanu Orkneyji su bili natopljeni saskom krvlju, Thule se ugrijala piktskom krvlju, a Irska je oplakivala grobove svojih ljudi.⁴⁸⁰ Klaudijan je ovdje neprecizan s geografijom. Na Orkneyjima Pikti su živjeli do vikinškog doba.⁴⁸¹ Teodozije Stariji se također spominje u Klaudijanovoj pohvali Sereni, Teodozijevoj unuci. Kaže da je njen djed odnio pobjedničko znakovlje u Britaniju, tj. imao je pobjede ondje.⁴⁸² Klaudijan spominje i Magna Maksima, lat. *Magnus Maximus*, uzurpatora na zapadu Carstva, te njegovo preuzimanje vlasti. Kaže da ga je ispljunula Britanija („*hunc fudit Britannia*“), tj. da je u Britaniji dobio potporu.⁴⁸³ To spominje i Orozije.⁴⁸⁴ Valentinijan I. postavlja novog tribuna Fraomarija, lat. *Fraomarius*, koji je bio Aleman.⁴⁸⁵

4.9. Peto stoljeće

Klaudijan navodi da je car Honorije,⁴⁸⁶ uz pomoć Flavija Stilihona,⁴⁸⁷ lat. *Flavius Stilicho*, jednog od najpoznatijih rimskih generala 4. i 5. st., davao zakone Kaucima. („*Cauci... dabat, legesque Caucis*“).⁴⁸⁸ Kauci, grč. Καυκοί, su jedan od naroda za koje Ptolemej kaže da su živjeli u Irskoj,⁴⁸⁹ ali nigdje drugdje nema njihovog spomena. To bi značilo da ovaj izvor pridonosi mišljenju da su Rimljani ili rimski Briti imali doticaja s Irskom. Postoji mišljenje da su ti *Cauci* u biti *Chauci*, germansko pleme koje je živjelo u nizinama na području današnje Njemačke između rijeka Ems i Labe.⁴⁹⁰ Međutim, nalazišta u grofovijama Kilkenny i Dublin upućuju da je moguće da su Rimljani ipak imali doticaj s

⁴⁷⁴ Amm. XXVII. 8.

⁴⁷⁵ Ibid. XXVIII. 3.

⁴⁷⁶ *Panegyricus Theodosio* 5. 2.

⁴⁷⁷ *Panegyricus de tertio consulatu Honorii* 54. – 55.

⁴⁷⁸ Ibid. 26.

⁴⁷⁹ Ibid. 28. – 29.

⁴⁸⁰ Ibid. 31. – 33.

⁴⁸¹ Thomson, 2008: 43. – 50.

⁴⁸² *Laus Serenae*, 40. – 1.

⁴⁸³ *Panegyricus de quarto consulatu Honorii* 71. – 73.

⁴⁸⁴ *Historiae adversum paganos* VII. 34.

⁴⁸⁵ Amm. XXIX. 4.

⁴⁸⁶ Vladao je od 384. do 423.

⁴⁸⁷ Visoko pozicionirani rimski general.

⁴⁸⁸ *In Eutropium* I. 379. – 380.

⁴⁸⁹ *Geographia* ili Γεωγραφική Ὑφήγησις II. 2.

⁴⁹⁰ Diefenbach, 1839. – 1840: 265.

Irskom. Blizu Stonyforda u grofoviji Kilkenny nađen je rimski krematorij. U grofoviji Dublin na području utvrde Drumanagh nađeni su komad galorimske keramike (tip *terra sigillata*) i dva novčića. Blizu grada Damastown nađena je velika rimska bakrena poluga ovalnog oblika slična onima iz sjevernog Walesa gdje se kopao bakar.⁴⁹¹ Također, za vrijeme Honorija zabilježena je pobjeda nad Piktima („*fracto securo Britannia Picto*“).⁴⁹² Navode se i Stilihonovi pothvati u Britaniji i Irskoj. Klaudijan piše da je ratovao protiv Iraca te da se Britanija, zahvaljujući njemu, nije morala brinuti ni o Ircima, ni o Piktima, ni o Sasima.⁴⁹³

Iako su raniji pisci pisali o Sasima i njihovoj prisutnosti u Britaniji, Sidonije je prvi koji spominje selidbe britskih naroda u današnju Bretanju. Spominje Brite koji žive sjeverno od rijeke *Liger* („*Britannos supra Ligerim sitos*“).⁴⁹⁴

ZAKLJUČAK

Na koncu, može se vidjeti da ima dosta izvora koji govore o mnogim različitim stvarima o Britaniji i Irskoj. Bilo je govora o geografiji, flori, fauni i prirodnim bogatstvima, etnografiji te političkoj povijesti Britanije i Irske te se može zaključiti da, iako je dosta toga proučeno i zaključeno, ima mnogo stvari koje bi se mogle još istraživati pogotovo kada je riječ o običajima ovih naroda. Jasno je da Cezar nije imao toliki utjecaj na Britaniju kao što se dosada mislilo pa sada ostaje otvoreno pitanje kakav je utjecaj zaista ondje imao. Ima mnoštvo elemenata kojima bi se moglo argumentirati koliki su utjecaj Rimljani imali u Irskoj. Saznaje se ponešto o Kartimanduji, kraljici Brigancana koja je živjela u isto vrijeme kad i Budika te koja je imala jednako zanimljivu priču kao i kraljica Icena. Hadrijanov zid, možda najpoznatiji i definitivno najimpozantniji očuvani simbol rimske Britanije, gotovo pa i nije zastupljen u književnim izvorima. Iako će se tumačenje nekih od ovih izvora svesti na nagađanje, teme kojih se ovaj rad dotakao mogu iznijeti puno prilika za daljnja istraživanja u različitim poljima.

⁴⁹¹ Raftery, 1997: 207. – 208.

⁴⁹² In *Eutropium* I. 393.

⁴⁹³ *Carmina de consulatu Stilichonis* II. 253. – 255.

⁴⁹⁴ *Epistulae* I. 7. 5.

LITERATURA

Izvori:

- Ammianus Marcellinus I, priredili Page, T.E., Capps, E. i Rouse, W.H.D., preveo na engleski Rolfe, J.C., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1935.
- Ammianus Marcellinus II, priredio Henderson, J., preveo na engleski Rolfe, J.C., The Loeb Classical Library, St Edmundsbury Press Ltd, Suffolk, 2000.
- Ammianus Marcellinus III, priredio Goold, J.P., preveo na engleski Rolfe, J.C., The Loeb Classical Library, Richard Clay Ltd, Suffolk, 1986.
- Ausonius I, priredili Capps, E., Page, T.E. i Rouse, W.H.D., preveo na engleski Evelyn White, H.G., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1919.
- Ausonius II, priredili Capps, E., Page, T.E. i Rouse, W.H.D., preveo na engleski Evelyn White, H.G., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1921.
- Caesar, *The Civil Wars*, priredili Page, T.E. i Rouse, W.H.D., preveo na engleski Peskett, A.G., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1914.
- Caesar, *The Gallic War*, preveo na engleski Edwards, H.J., The Loeb Classical Library, Richard Clay and Company Ltd, Suffolk, 1958.
- Catullus, Tibullus and *Pervigilium Veneris*, priredili Capps, E., Page, T.E. i Rouse, W.H.D., na engleski preveo Cornish, F.W., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1921.
- Cicero XIX, *De natura deorum, Academica*, priredio Warmington, E.H., preveo na engleski Rackham H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1967.
- Cicero, *De Natura Deorum Libri Tres with Introduction and Commentary* vol. 3, priredili Mayor, B.J. i Swainson J.H., Cambridge University Press, New York, 2009.
- Cicero, *Letters to Atticus* I, priredili Page, T.E. i Rouse, W.H.D., preveo na engleski Winstedt, E.O., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1919.
- Cicero, *The Letters to His Friends* II, preveo na engleski Glynn Williams, E., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1952.
- Cicero, *The Letters to His Friends* III (including the letters to Quintus), priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H., preveo na engleski Glynn Williams, E., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1960.

- Horace, *The Odes of Horace*, preveo na engleski Kaimowitz, J.H., The John Hopkins University Press, Baltimore, 2008.
- Horace, *Odes and Epodes*, priredio Goold, G.P., preveo na engleski Bennett, C.E., The Loeb Classical Library, St Edmundsbury Press Ltd, Suffolk, 1995.
- Juvenal, *The Satires of Juvenal*, preveo na engleski Creekmore H., The New American Library, Inc, New York, 1963.
- Juvenal and Persius, priredili Page, T.E., Capps, E. i Rouse, W.H.D., preveo na engleski Ramsay, G.G., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1928.
- Claudian I, priredio Goold, G.P., preveo na engleski Plantnauer M., The Loeb Classical Library, St Edmundsbury Press Ltd, Suffolk, 1990.
- Claudian II, priredio Goold, G.P., preveo na engleski Plantnauer M., The Loeb Classical Library, St Edmundsbury Press Ltd, Suffolk, 1998.
- Lucan, *The Civil War I-X*, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H., preveo na engleski Duff, J.D., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1962.
- Lucius Annaeus Florus, *Epitome of Roman History*, Cornelius Nepos, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H., preveli na engleski Forster, E.S. i Rolfe, J.C., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1960.
- Lucius Apuleius, *Opera omnia ex fide optimorum codicum aut primum aut denuo collatorum* II, priredio Hildebrand, G.F., sumptibus Cnoblochii, C., Leipzig, 1842.
- Lucretius, *On the Nature of Things*, preveo na engleski Ferguson Smith, M., Hackett Publishing Company, Inc, Indianapolis, 2001.
- Marcus Cornelius Fronto II, priredio Goold, G.P., preveo na engleski Haines, C.R., The Loeb Classical Library, Richard Clay Ltd, Chichester, 1988.
- Martial, *Epigrams* I, priredio Goold G.P., preveo na engleski Shackleton Bailey, D.R., The Loeb Classical Library, St Edmundsbury Press Ltd, Suffolk, 1993.
- Martial, *Epigrams* I, priredili Capps, E., Page, T.E. i Rouse W.H.D., preveo na engleski Ker W.C.A., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1919.
- Martial, *Epigrams* II, priredili Capps, E., Page, T.E. i Rouse W.H.D., preveo na engleski Ker W.C.A., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1920.

- Martial, *Epigrams* III, priredio Goold, G.P., preveo na engleski Shackleton Bailey, D.R., The Loeb Classical Library, St Edmundsbury Press Ltd, Suffolk, 1993.
- Ovid, *Heroides and Amores*, priredili Page, T.E. i Rouse W.H.D., preveo na engleski Showerman, G., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1914.
- Ovid, *Metamorphoses* II, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H., preveo na engleski Miller, F.J., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1958.
- Petronius, Seneca, *Apocolocyntosis*, priredili Capps, E., Page, T.E. i Rouse, W.H.D., preveli na engleski Heseltine, M., Rouse, W.H.D. (*Apocolocyntosis*), The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1925.
- Pliny the Elder, *A Natural History*, priredili Bostock, J. i Riley, H.T. (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3ABook%3D1%3Achapter%3Ddedication>) (15. listopada 2018).
- Pliny the Elder, *Natural History* I, priredio Warmington, E.H., preveo na engleski Rackham, H., The Loeb Classical Library, Robert Maclehose and Co Ltd, Glasgow, 1967.
- Pliny the Elder, *Natural History* II, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H. preveo na engleski Rackham, H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1961.
- Pliny the Elder, *Natural History* III, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H. preveo na engleski Rackham, H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1967.
- Pliny the Elder, *Natural History* IV, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H. preveo na engleski Rackham, H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1960.
- Pliny the Elder, *Natural History* V, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H. preveo na engleski Rackham, H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1950.
- Pliny the Elder, *Natural History* VI, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H. preveo na engleski Rackham, H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1961.
- Pliny the Elder, *Natural History* VII, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H. preveo na engleski Rackham, H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1966.

- Pliny the Elder, *Natural History IX*, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H. preveo na engleski Rackham, H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1961.
- Pliny the Elder, *Natural History X*, priredio Warmington, E.H., preveo na engleski Rackham, H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1971.
- Pomponius Mela, *Description of the World*, preveo na engleski Romer, F.E., The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998.
- Sextus Propertius, *The Complete Elegies of Sextus Propertius*, preveo na engleski Katz, V., Princeton University Press, Princeton, 2004.
- Sextus Propertius, *Elegies I-IV*, priredio Richardson, L., Jr., University of Oklahoma Press, Norman, 1976.
- Prudentius I, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H. preveo na engleski Thomson, H.J., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1949.
- Prudentius II, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H. preveo na engleski Thomson, H.J., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1953.
- Scribonius Largus, *Compositiones*, priredio Sergio Sconocchia, BSG B.G. Teubner Verlagsgesellschaft, Leipzig, 1983.
- Scriptores Historiae Augustae vol. I, priredio Hohl, H., Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, B.G. Teubneri, 1997.
- Scriptores Historiae Augustae I, priredio Goold, G.P., preveo na engleski Magie, D., The Loeb Classical Library, St Edmundsbury Press Ltd, Suffolk, 1991.
- Scriptores Historiae Augustae II, priredio Goold, G.P., preveo na engleski Magie, D., The Loeb Classical Library, St Edmundsbury Press Ltd, Suffolk, 1993.
- Sidonius I, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H., preveo na engleski Anderson, W.B., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1963.
- Sidonius, *The Letters of Sidonius vol. II*, preveo na engleski Dalton, O.M., Clarendon Press, Oxford, 1915.
- Silius Italicus, *Punica I*, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H., preveo na engleski Duff, J.D., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1961.

- Silius Italicus, *Punica* II, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H., preveo na engleski Duff, J.D., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1961.
- Statius I, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., preveo na engleski Mozley, J.H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1928.
- Suetonius I, priredio Goold, G.P., preveo na engleski Rolfe, J.C., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1979.
- Suetonius II, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H., preveo na engleski Rolfe, J.C., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1959.
- Tacitus, *The Annals*, preveo na engleski Woodman, A.J., Hackett Publishing Company, Inc, Indianapolis, 2004.
- Tacitus, *Dialogus, Agricola, Germania*, priredili Page, T.E. i Rouse, W.H.D., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1965.
- Tacitus II, priredio Goold, G.P., preveo na engleski Moore, C.H., The Loeb Classical Library, Fletcher & Son Ltd, Norwich, 1980.
- Tacitus III. priredili Page, T.E., Capps, E. i Rouse, W.H.D., preveo na engleski Moore, C.H., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1981.
- Valerius Flaccus, *The Argonautica Book I*, preveo na engleski Blomfield, H.G., B.H. Blackwell, Oxford, 1916.
- Valerius Flaccus, *The Argonautica Book I a Commentary*, priredio Kleywegt, A.J., Brill, Boston, 2005.
- Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, priredio Halm, C., *in aedibus Teubnerianis*, Leipzig, 1865.
- Velleius Paterculus and *Res gestae divi Augusti*, priredili Page, T.E., Capps, E., Rouse, W.H.D., Post, L.A. i Warmington, E.H., preveo na engleski Shipley, F.W., The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd, London, 1961.
- Virgil, *Georgics*, na engleski prevela Lembke, J., Yale University Press, New Haven and London, 2005.
- Virgil, *Georgics*, na engleski preveo Fallon, P., Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Virgil I, priredio Goold, G.P., na engleski preveo Rushton Fairclough, H., The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1916.

- Gaj Julije Solin - <http://www.thelatinlibrary.com/solinus.html> (15. listopada 2018).
- Sv. Jeronim, *Pisma* - <http://www.patrologia-lib.ru/patrolog/hieronym/epist/index.htm> (15. listopada 2018).
- Sv. Jeronim, *Protiv Jovinijana* - http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0347-0420_Hieronymus_Adversus_Jovinianum_Libri_Duo_MLT.pdf.html (15. listopada 2018).
- Paulo Orozije - <http://www.attalus.org/latin/orosius.html> (15. listopada 2018).
- Simah - <http://digiliblt.lett.unipmn.it/xtf/view?docId=dlt000477/dlt000477.xml;chunk.id=d1105e1536;toc.depth=1;toc.id=d1105e1536;brand=default> (15. listopada 2018).
- Tertulijan - http://www.tertullian.org/works/de_cultu_feminarum.htm (15. listopada 2018).

Knjige:

- *Celtica. Sprachliche Documente zur Geschichte der Kelten*, Diefenbach, L., Imle und Liesching, Stuttgart, 1839.-40
- *A Companion to Roman Britain*, priredio Todd, M., Blackwell Publishing, Oxford, 2006.
- *Ireland and the Classical World*, Freeman, P., University of Texas Press, Austin, 2001.
- *Jewels: A Secret History*, Finlay, V., Ballantine Books, New York, 2006.
- *A Latin Dictionary*, Lewis, C., Short., C., (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>) (15. listopada 2018.)
- *Latinska gramatika*, Gortan, V., Gorski, O., Pauš, P., Školska knjiga, Zagreb, XII. izdanje 2005.
- *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Divković, M., Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Zagreb, reprint 1990.
- *Leksikon antičkih autora*, priredio Škiljan, D., Latina & Graeca, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- *The New History of Orkney*, Thomson, W.P.L., Birlinn Ltd, Edinburgh, 2008.
- *Pagan and Celtic Ireland*, Raftery B., Thames and Hudson Ltd, London, 1997.
- *Roman Britain*, Shotter, D., Routledge, Abingdon, 2004.

- *Roman Britain: A New History*, de la Bédoyère, G., Thames & Hudson Ltd, London, 2006.
- *Roman Britain: A New History 55 BC–AD 450*, Southern, P., Amberley Publishing, 2013.
- *Tacitus, Thule and Caledonia: The Achievements of Agricola's navy in their true perspective*, Wolfson, S., British Archaeological Reports Oxford Ltd, Oxford, 2008.

Članci:

- *The Dolaucothi gold mines I: the surface evidence*, *The Antiquaries Journal* 49, no. 2. 1969.
- *Woad and the Britons Painted Blue*, Van der Veen, M., Hall, A.R., May, J., *Oxford Journal of Archaeology*, vol. 12., 3. izdanje, 1993., str. 367.

Ostalo:

- *About Orkney* (<http://www.orkney.com/about>) (15. listopada 2018).
- *The Doggerland Project* (http://humanities.exeter.ac.uk/archaeology/research/projects/title_89282_en.html) (15. listopada 2018).
- *The Problem of Woad* (<http://www.dunsgathan.net/essays/woad.htm>) (15. listopada 2018).
- *Woodland Trust* (<https://www.woodlandtrust.org.uk/>) (15. listopada 2018.)